

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Kandidatexamensarbete, 15 hp

Den mångfunktionella skogen förutsättningar och möjligheter

Mona Falck

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsarkitektur, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp
Landskapsarkitektprogrammet

2012-05-23

SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Område Landskapsarkitektur

Författare: Mona Falck

Titel (sve): Den mångfunktionella skogen – förutsättningar och möjligheter

Titel (eng): The multifunctional forest – prerequisites and prospects

Nyckelord (6-10 st): skog, skogslandskap, planering, landskapsplanering, brukarmedverkan, skogsbruk, mångbruk, hållbar utveckling, landsbygdsutveckling.

Handledare (SLU/extern): Jenny Nord, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Examinator (SLU/extern): Kristina Blennow, Område landskapsarkitektur, SLU Alnarp

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsplanering

Kurskod: EX0650

Omfattning (hp): 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2012

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Framsidas bild:

Skogsägare på inspektionsrunda i den egna skogen, våren 2010. (Foto: Mona Falck, 2010-04-03)

Sammandrag

Denna uppsats utgår från författarens intresse för en hållbar landsbygdsplanering. Ämnet har avgränsats till skogslandskapet, då detta utgör en betydande del av den svenska landsbygden. Syftet är att jag som författare bättre ska förstå vad som är skogens värden och funktioner och hur en mångfunktionell skog kan uppnås i led mot en hållbar utveckling. Målet har varit att genom studie av litteratur och texter undersöka skogslandskapets värden, metoder för mångbruk och hur detta kan relateras till landskapsarkitektens yrke.

Skogen har varit en del av kulturen i Sverige allt sedan invandringen av både människor och skog succesivt tog fart efter inlandsisens avsmältning. Med jordbrukets etablering inleddes en omfattande påverkan på skogen, som dock skiljde sig åt betydligt mellan olika delar av landet. Den agrara kulturen bedrev ett omfattande mångbruk av skogslandskapet. Mångbruket bidrog till en flexibilitet som stärkte samhällets möjligheter att överleva. Under 1600-talet till början av 1900-talet resulterade statens behov av skog samt en framväxande liberal-kapitalistisk syn på ägandet av mark till genomgripande äganderättsreformer. Följden blev att det traditionella behovsstyrda mångbruket ersattes av privat ägande och specialisering. Denna specialisering utvecklades därefter under 1900-talet till att bli ett fullt industrialiserat skogsbruk. Parallellt växte ett miljöperspektiv fram som idag finns representerat i lagen och i den övergripande visionen om en hållbar utveckling.

Skogens värden är ett svårt ämne att överblicka. I denna undersökning fungerar därför olika gruppers perspektiv på skogen som en utgångspunkt för att identifiera värden. Politik, naturvård, skogsnäring, friluftsliv och kultur har alla olika syn på skogens funktioner och värden, men också många gemensamma uppfattningar. Viktiga värden som betonas av en eller flera grupper är *Produktion av virke och bioenergi*, *Biologisk mångfald*, *Naturliga processer*, *Hälsa och välbefinnande*, *Alternativ produktion* och *Kulturarv, symbolik och estetik*.

För att ta tillvara dessa värden behövs en landskapsplanering som kan ersätta den dominerande monofunktionella planeringen som delar in landskapet i produktion och miljövård. Det finns flera exempel på hur man försöker göra detta idag, bland annat *Model Forest*. Fem olika förutsättningar som kan bidra till ett mångfunktionellt skogslandskap framkommer i uppsatsen nämnda exempel: *En inkluderande planering som bygger på samarbete mellan grupper med olika perspektiv*; *Tillvaratagande av lokala initiativ*; *Utveckla alternativa försörjningsmöjligheter i skogen*; *Ekonomiska resurser till skogsägare* och *Begränsning av utrymmet för värden som inkräktar på skogens övriga funktioner*.

Slutsatsen av undersökningen är att virkesproduktionen och den ekonomiska synens dominans orsakar konflikter med övriga värden. Även den svenska skogspolitikens principer om bevarande av värden genom skyddade områden är en del av problematiken. Möjligheter att ta hänsyn till skogslandskapets många värden finns dock i ett utvecklande av alternativa inkomstkällor via skogens värden. Kunskap och lokal förankring av nya idéer är en viktig del i detta.

Abstract

This essay takes its beginning in the writers' interest in sustainable rural landscape planning. A deepening is done in the forest landscape, as this make up a significant part of the Swedish countryside. The purpose is to gain an understanding for the values and functions of the forest and through that get an insight in how to achieve a multifunctional forest as part of a sustainable development. A search and study of literature and other text sources has been done to investigate forest related values, methods to combine these and how this could be of importance to the landscape architect profession.

The forest has been a part of the human culture in Sweden ever since the immigration of both humans and forests began after the inland ice had melted. With the establishment of agriculture a fundamental change of the forest landscape took its' starting point, which though differed significantly between regions. The traditional agrarian society practiced a great variety of uses of the forest. This contributed to a flexibility that increased the prospects of survival. The state need of forest as well as a growing liberal-capitalistic view on land ownership resulted between the 17th and the beginning of the 20th century to profound reforms of the right of land possession. The consequence was that the traditional need-oriented view on the right of use and the variety in uses connected to this view was replaced by private owning and specialization. This specialization developed under the 20th century into a fully industrialized forestry. At the same time an environmental concern grew stronger, which today is represented both in law and in the vision of a sustainable development.

The values of the forest landscape are a subject hard to grasp. In this study the different perspectives on forest therefore have been used as a basis for the identification of values. Politics, nature conservation, the forest sector, outdoor life-organizations and culture all have different views on the forests functions and values but also have many attitudes in common. Values, emphasized by one or several groups, that appears in this study is *Wood and biofuel production, Biodiversity, Natural processes, Physical and mental wellbeing, Alternative production and Cultural heritage, symbolism and aesthetics*.

To protect and utilize these values there is need for a landscape planning that can replace the prevalent monofunctional planning that divides landscape in production and nature conservation. Many attempts to do this have been and are being done today, for example Model Forest. Five prerequisites which can contribute to a multifunctional forest landscape appears in the discussed examples: *An including planning built on cooperation between groups; Utilization of local initiatives; Development of alternative income sources in forest; Economic compensation to forest owners and Limitation of space for values that intrude on other functions*.

The conclusion of this essay is that the dominance of wood production and the economic perspective results in conflicts with other values. The Swedish forest politics principle of nature protection in separate areas is also part of the problem. The possibility to protect and utilize the values of the forest landscape might be found in the development of alternative income sources. Knowledge and local participation is an important part of this.

Förord

Detta är egentligen inte ett förord så mycket som ett tack. Först och främst till min handledare Jenny Nord, för all inspiration och uppmuntran jag fått i mitt skrivande, och till Ida som korrekturläst.

Det hade varit konstigt att skriva en hel uppsats om skog utan att någon gång under arbetets gång ta sig tiden att besöka en. Ett tack därför till Hanna för utflykten till Balsbergsgrottan, under vilken vi tågade i granskog, tallskog, lärskog och nyutslagen bokskog.

Tack också till Hebbe och skogen för bilden på framsidan.

Innehållsförteckning

Sammandrag

Abstract

Förord

1. Inledning	7
Bakgrund	7
Syfte och frågeställningar	8
Metod och material	8
Begreppsförklaringar	9
2. Skogen och samhällsutvecklingen.....	10
Skogen i bondesamhället	10
Ägandeförhållandena ändras	12
Den industrialiserade skogen	13
Skogslandskapet och dagens samhälle	13
3. Perspektiv på skogen och dess värden	15
Det politiska perspektivet	16
Miljö- och naturvårdarperspektivet	18
Skogsnäringens perspektiv	20
Friluftslivets perspektiv	22
Det kulturella perspektivet.....	24
Sammanställning av skogens värden	26
4. Mångfunktionell planering i skogslandskap	27
Monofunktionalitet och mångfunktionalitet	27
Att kombinera värden	28
Planeringssystemets betydelse.....	31
Sammanfattning av förutsättningar.....	33
5. Avslutande diskussion och reflektioner	34
Vilka är de värden och funktioner som ska samsas i den svenska skogen?.....	34
Hur jobbar man/skulle man kunna jobba för att uppnå ett mångfunktionellt skogslandskap?	35
Vilka metoder skulle kunna vara relevanta i landskapsarkitektens arbete?.....	37
Vidare studier.....	37
Källförteckning	38
Elektroniska källor.....	38
Tryckta källor.....	43

1. Inledning

Bakgrund

Planering av landsbygden har i min utbildning haft en något åsidosatt ställning vid sidan av stadsplaneringen och diskussionen om hållbara städer. Detta trots att landsbygden utgör majoriteten av Sveriges yta. I mitt val av ämne har jag därför drivits av viljan att rätta ut det frågetecken som landsbygdsplaneringen varit för mig och hur man kan uppnå hållbarhet också på landsbygden.

Den största delen av landsbygden i Sverige utgörs av skogslandskap. Skogen är en viktig förutsättning för både städer och glesbygd. Här sker produktionen av en av våra ekonomiskt största råvaror, här skapas delar av elen vi förbrukar och här sker transporter via väg och järnväg. I skogen finns ytorna för vandring, ridning, svampplockning, jakt och andra aktiviteter. Här finns också mjuka värden som tystnad, vildhet, rofylldhet, kontakt med naturen och förståelse för dess processer. Biologiska och ekologiska värden förknippas ofta med skogen, som ju är hem för många växter och djur, däribland flera hotade arter. I skogens finns också en viktig del av den landskapsbundna historia som ger identitet och mening åt en plats och åt människorna som lever och har levat där.

Vad händer med dessa värden när samhället förändras? Landsbygden har länge, i takt med avfolkning och ekonomisk press på jord- och skogsbrukaren, blivit mindre av livsmiljö och mer av produktionsområde. Människors relation till skogen verkar till allt större del kännetecknas av avstånd, både fysiskt och mentalt. Det finns, trots många myndighetsansatser, fortfarande en brist på planering för en hållbar landsbygd – och det hållbara samhället som helhet.

Samtidigt blir efterfrågan på mark för olika funktioner allt större – ytor behövs för bostäder, elproduktion, rekreation, biologisk mångfald, mat och andra varor... listan kan göras lång. Detta är ett starkt argument till varför vi inte kan ha ensidiga landskap, inte heller i glesbygden. Behovet av att hitta metoder för att skapa mångfunktionella landskap är stort. I skogslandskapen, såväl som i andra miljöer, måste många olika värden kunna samsas. Den planering för mångbruk av skog som finns i Sverige idag verkar ofta handla om tätortsnära skogar. Kanske kan en del av kunskapen härifrån användas för att också landsbygdens skogar ska kunna ta del av mångbrukets fördelar.

Både människor och verksamheter flyttar generellt idag från landsbygd till stadsbygd. Globala problem och konflikter kan dock göra att vi kommer få ett förnyat behov av landsbygden, både för produktion och som livsmiljö. Även på regional nivå kan behov uppstå som kräver ett bättre tillvaratagande av landsbygden. Därför är det av vikt att hålla den levande. Skogen och dess värden har en stor del i detta.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att jag bättre ska förstå vad som är den svenska skogens funktioner och värden och att jag ska få en inblick i hur man kan kombinera produktion med andra värden för att uppnå ett mer mångfunktionellt skogslandskap.

Målet har därför varit

- att undersöka skogslandskapets funktioner och värden ur ekologiska, ekonomiska, social/kulturella perspektiv
- att identifiera förutsättningar och möjligheter för mångbruk i skogslandskapet med utgångspunkt i ovan nämnda perspektiv

De frågeställningar som jag har använt som utgångspunkt för undersökningen är:

- Vilka är de värden och funktioner som ska samsas i den svenska skogen?
- Hur jobbar man/skulle man kunna jobba för att uppnå ett mångfunktionellt skogslandskap?
- Vilka metoder skulle kunna vara relevanta i landskapsarkitektens arbete?

Metod och material

Undersökningen utgår ifrån studier av litteratur och annat skrivet material. Valet av litteraturstudie som metod beror dels på att jag i uppsatsen velat ge en översikt av ämnet som helhet, snarare än att fördjupa mig i någon del, dels på den begränsade tid som undersökningen skulle genomföras på. Hade tid funnits hade det kunnat vara relevant att genomföra en intervjuundersökning av särskilt skogsägares inställning till skog och mångbruk.

Litteraturstudien baseras till stor del på rapporter ifrån myndigheter och vetenskapliga institutioner. Även fackböcker samt artiklar och hemsidor från olika organisationer är en viktig del. Hemsidor ändras dock ofta, vilket gör dem problematiska att använda som källa. Referenser till debattinlägg som rör skogen används som underlag för diskussionen kring olika perspektiv.

En historisk översikt över skogens roll i samhället har utgjort en inledande grund för den vidare undersökningen. Här har huvudkällor varit vetenskapliga texter där den svenska skogens historia har beskrivits ingående.

Efter den historiska genomgången, vilken avslutas i dagens visioner för framtiden, följer ett kapitel som undersöker skogens värden utifrån fem olika synsätt. Utgångspunkten för denna indelning är två vetenskapliga källor som kortfattat diskuterar synen på skogen ur olika perspektiv. De källor jag har använt mig av i den följande beskrivningen av varje enskilt perspektiv är dels vetenskapliga texter och myndighetsrapporter, men en stor del är också policy-dokument och uttalanden från olika intressegrupper. Detta motiveras med att beskrivningen av perspektiven inte har till syfte att vara vetenskapligt heltäckande. Tanken är istället att den ska fungera som ett underlag för att identifiera huvuddragen i vilka värden som finns i skogslandskapet och i hur dessa konkurrerar. Om det tidsmässigt hade varit möjligt hade det dock varit intressant att närmare och mer systematiskt undersöka dessa perspektiv. I kapitlet därpå diskuteras mångfunktionalitet och metoder för att ta tillvara landskapsvärden. I den inledande diskussionen refererar jag till vetenskapliga källor som tar upp detta ämne. Därefter följer en genomgång av ett antal exempel på genomförda projekt och metoder som på något vis berör skogslandskap, mångbruk eller landskapets konkurrerande värden. Urvalet av exempel har skett efterhand som jag har stött på dem i studiet av mina källor. Uppsatsens avgränsning innebär att ett generellt fokus ligger på den svenska skogen, men relevanta exempel utanför Sveriges gränser tas också upp.

Begreppsförklaringar

Skog

Skog är enligt Nationalencyklopedin en vegetationstyp som karaktäriseras av minst fem meter höga träd som står med högst 30 meters mellanrum.

I *Skogsdata 2011* från Institutionen för skoglig resurshushållning vid SLU lägger man utöver detta till under definitionen av *skogsmark* att kronslutenheten ska vara minst tio procent. Det trädbevuxna området ska vara så pass stort att klimatet i skogen skiljer sig från omgivningens. Skogen omfattar alla organismer som har anknytning till träden och till marken.¹

Skogen kan också ses på långt mer mångfasetterade och subjektiva sätt än ovanstående tekniska beskrivningar. En översikt över den mångfald av synsätt som skogen kan betraktas ur ges i kapitlet *Perspektiv på skog* i denna uppsats.

Landskap

Det finns en mängd olika sätt att definiera begreppet *landskap*. En aspekt är hur man ska avgränsa landskapet, både rumsligt, tidsmässigt och i förhållande till de energi- och näringsflöden som också kan sägas vara en del av landskapet.

Landskap kan också förklaras som ett samspel mellan de tre dimensionerna *form*, det vill säga landskapets fysiska och visuella delar, *mening*, som inkluderar de immateriella värden som människor tillskriver landskapet och *funktion*, som innebär biologiska processer och mänsklig aktivitet.²

En ny definition sprids nu i och med den Europeiska Landskapskonventionen (se förklaring på sidan 14). Denna lyder:

”Ett område sådant det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av samspelet mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.”³

Skogslandskap

Ordets skogslandskaps används i uppsatsen för att förstärka associationerna till skogen som något mer än bara en samling träd.

Mångfunktionalitet

Mångfunktionalitet eller multifunktionalitet är ”ett begrepp som i dag ofta används som en möjlighet för framtida utveckling av glesbygdsregioner”.⁴ Mark som traditionellt setts som ineffektiv blir istället sedd - med de nya ögon som begreppet innebär - som en möjlighet för kombination av många olika funktioner.⁵

¹ NE, skog [online]; Institutionen för skoglig resurshushållning SLU, 2011, sid. 33-41

² Selman; Knight, 2005, sid. 4; Ihse, 2011, sid. 9

³ Ihse, 2011, sid. 9

⁴ Nyberg; m.fl., 2004, sid. 285

⁵ Nyberg; m.fl., 2004, sid. 285

2. Skogen och samhällsutvecklingen

För att förstå vilken roll skogslandskapet har i dagens samhälle är det nödvändigt med en kortfattad historisk tillbakablick. Här ges en översiktlig beskrivning av hur skogen och bruket av den har förändrats genom historien i takt med livsstil, kultur, ekonomi, politik och idéhistoria. Kapitlet avslutas med ett sammanfattande av några nutidsbegrepp av betydelse för skogslandskapet, vilket blir en ingång till kapitlet därpå som tar upp olika perspektiv på dagens skog. Tre huvudkällor har använts till detta kapitel, nämligen

- Mattson, L; Östlund, L (1992) *Människan och skogen – en tillbakablick. I: Vår skog – vägvalet*. Red. Elmberg, J; m.fl. Stockholm: LTs förlag, sid. 11-38. Kapitlet är det inledande i boken *Vår skog – vägvalet*, som har skrivits av en antal forskare och professorer vid olika institutioner inom SLU. Den övergripande diskussionen i boken gäller hur skogsbruket ska förhålla sig till framtiden och målet om hållbar utveckling.
- *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet* (2004), flera kapitel. Denna bok är också skriven med hållbar utveckling i fokus. Majoriteten av författarna, bland annat Gunilla Almered Olsson och Gabriel Bladh är verksamma forskare vid Karlstads universitet.
- Lindkvist, A; m.fl. (2009) *Konflikt och konsensus. Intensivodling av skog ur ett humanistiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Detta är faktaunderlag som utarbetats vid SLU angående frågan om att öka intensivodlingen av skog i Sverige. I den första delen av undersökningen beskrivs den svenska skogens ur ett historiskt perspektiv med fokus på ägande, användning och politik.

Skogen i bondesamhället

Skogen har alltid varit en del av livet och kulturen i Sverige, en resurs som bistått oss med mängder av funktioner. I skogen har material till vapen och verktyg kunnat hämtas, föda och foder som frukt, vilt och löv, samt kanske allra viktigast - bränsle för skydd och värme.⁶ Efter inlandsisens avsmältning började för cirka 11000 år sedan invandringen av skogar, till en början bestående av tall, al och björk. Ungefär samtidigt började också invandringen av människor. Senare etablerade sig ek, lind och andra ädellövträd. Inte förrän för tretusen år sedan började granen bli en del av skogarna och då bara i norr.⁷ Fram tills för cirka 5000 år sedan var skogen hem för de jägar- och samlarkulturer som bosatte sig här. När sedan jordbruket och boskapsskötseln gjorde sitt intåg skedde en avgörande förändring i människans förhållande till skogen. I det nya samhälle som uppstod motades skogen undan för undan tillbaka till förmån för åker- och betesmark. I Sverige har avskogningen därefter pågått i vågor, accelererande vid befolkningsökning och tekniska framsteg och minskande vid olika kriser i samhället. Digerdöden under 1300-talet var en sådan kris.⁸

I *Människan och skogen – en tillbakablick* menar Mattson och Östlund att även fast det är omöjligt att ta reda på exakt hur bondesamhällets påverkan på skogen såg ut, så vet vi att den var betydande. Åker, betesmark och ängar ersatte tidigt skogen kring byarna och redan på

⁶ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 7; Månsson, 2004, sid. 113

⁷ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 11f; Mattson; Östlund, 1992, sid. 11

⁸ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 17; Mattson; Östlund, 1992, sid. 11ff

medeltiden uppkom lagar för att styra konflikter som uppstod kring skogens tillgångar.⁹ Även Lindkvist m.fl. är övertygade om att den kulturpåverkade skogen har dominerat under lång tid, men påpekar samtidigt att det finns stora skillnader inom Sverige i hur människans historiska påverkan på skogen har sett ut. I de södra delarna av landet har skogens ägande varit reglerat sedan medeltiden. Detta säkert beroende på att den jämförelsevis talrika befolkningen innebar en intensiv användning av skogen. Konkurrensen om tillgångarna krävde regler för vem som ägde vad. I Norrlands inland däremot, utgjordes skogsbruket främst av samernas användning av skogen för husbehov och som vidsträckta betesmarker utan lagfästa gränser. I vissa områden var dock den mänskliga påverkan på skogen omfattande också i Norrland – så pass att björkskogen intill trädgränsen på sina ställen helt försvann på grund av betestrycket (Bild 1).¹⁰

Bild 1: Trädgränsens fjällbjörkskog har på sina ställen tidvis varit utsatt för hårt betestryck. (Foto: Mona Falck, 2010-08-20).

Skogsbruket i bondesamhället kännetecknades av ett omfattande mångbruk. Den mångsysslande agrara kulturen innebar enligt Svensson, författare till Riksantikvarieämbetets rapport om kulturarv och glesbygdsutveckling, en riskspridning och flexibilitet som stärkte möjligheterna att överleva. En mängd olika resurser togs till vara och de olika användningsområdena ledde med all sannolikhet till en stor variation i hur skogslandskapet påverkades. Selman & Knight vid Sheffield's universitet menar också att multifunktionalitet på olika landskapsnivåer var typiskt för det traditionella agrara landskapet.¹¹ Förutom skogens produktion av virke var insamling av bränsle, byggmaterial och foder och jakt och fiske viktigt för hushållens överlevnad. Mattson och Östlund beskriver särskilt skogsbetet och

⁹ Mattson; Östlund, 1992, sid. 12; sid. 17

¹⁰ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 5ff; Almered Olsson, 2004b, sid. 253

¹¹ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 17; Svensson, 2010, sid. 141f; sid. 28f; Selman; Knight, 2005, sid. 4

svedjebruket som två uråldriga företeelser som hade stor inverkan på det agrara skogslandskapet. De utgjorde ”grundpelare i den agrara försörjningen”.¹² Svedjebruket var ett kombinationsbruk där den svedda skogsmarken först användes som odlingsmark och sedan som betesmark, för att därefter succesivt återgå till att bli skog.¹³

Ägandeförhållandena ändras

I det äldre bondesamhället var skogens ägande oreglerat till stora delar. Gränserna var diffusa och brukandet skedde främst för husbehov. Runt 1600-talet började så skogslandskapets roll i samhället att förändras. Stormakten Sverige var då i stort behov av skogens resurser för att upprätthålla den för staten och krigföringen viktiga produktionen av järn och timmer. Även andra skogsprodukter var av stor ekonomisk betydelse, till exempel pottaska, tjära, tegel och salpeter.¹⁴ Enligt Mattson och Östlund var både framställningen av tjära och pottaska en del av det agrara mångbruket. Försäljningen av dessa produkter utgjorde ofta en viktig del av inkomsten. Träkolsframställningen för järnindustrin var en skogsknuten näring som krävde stora mängder trä. Järnmalm bröts dels i stor skala i gruvor och dels av enskilda bönder till det egna hushållet. Både den storskaliga framställningen och den för husbehov försörjdes med träkol från bondebefolkningen som ”kolade” trä i skogen, vilket alltså också utgjorde en viktig inkomstkälla. Spår efter de här olika verksamheterna kan fortfarande hittas i skogen idag och utgör en del av skogens kulturvärden.¹⁵

Statens ekonomiska och politiska intressen av dessa varor gjorde att makten över skogen centraliserades mellan 1600-talet och 1700-talet. Lindkvist m.fl. framhåller *avvittringen* som en av de viktigaste förändringarna. Denna process påbörjades 1638 med syfte att säkerställa järnbrukens behov av träkol och därmed statens behov av järn. Målet var att de tidigare diffusa ägo- och gränserna skulle ersättas av tydligt fastställda gränser mellan statens och enskilda bönders skogsmark. Som utgångspunkt hade man att all mark, om inte annat kunde bevisas, tillhörde staten. Avvittringen pågick i olika delar av landet fram till slutet av 1800-talet.¹⁶

Runt sekelskiftet 1800 kom ännu ett skifte i makten över skogen. Statens överordnade rättigheter började vid denna tid ifrågasättas av en framväxande liberal-kapitalistisk syn på ägandet av mark. Almered Olsson & Bladh vid Karlstads universitet skriver att denna nya princip såg ägandet som ”individuellt, absolut och enhetligt”.¹⁷ Äganderätsreformer som byggde på dessa åsikter genomfördes som resultat i början av 1800-talet. I och med detta skiftade rättigheten att bruka skogen från att utgå från behov till att bygga på ägande.¹⁸ Lindkvist m.fl. skriver att ovan nämnda förändringar gjorde att skog och mark nu kunde köpas och säljas som vilken vara som helst. Det fick konsekvensen att de grupper som brukade skogen men inte ansågs äga den, exempelvis samer och torpare, förlorade sina rättigheter.¹⁹ Almered Olsson & Bladh menar också att förändringarna la grunden till att det kollektiva mångbruket av skogen ersattes av privat nyttjande och en specialisering.²⁰

¹² Mattson; Östlund (1992) sid. 15.

¹³ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 17; Mattson; Östlund, 1992, sid. 13-16

¹⁴ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 4-8

¹⁵ Mattson; Östlund, 1992, sid. 17-22

¹⁶ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 4-8

¹⁷ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 19

¹⁸ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 4; Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 18f

¹⁹ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 4-8

²⁰ Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 18f

Skogsbrukets industrialisering

Runt sekelskiftet 1900 hade industrialiseringen börjat göra intåg också i skogsbruket. Detta skulle innebära mycket stora förändringar i skogslandskapet de kommande hundra åren. Nu började begreppet *skogsvård* och principen om återplantering införas som en reaktion på den omfattande avverkningen som pågick. Avverkningarna som till stor del utfördes av växande skogsbolag gjorde att staten reagerade med ett förbud mot bolagsköp av skog- och jordbruksmark, som varade mellan 1906 och 1965. Förbudet hade dock motiv som delvis grundade sig i skatteintäkter snarare än i naturskydd. Fler motreaktioner mot kalhuggningarna vid samma tid var bildandet av skogsvårdsstyrelserna, skogsvårdsföreningen och Svenska Naturskyddsföreningen. Skogsvårdslagen från 1903 skulle se till att avverkningsproblemen åtgärdades med hjälp av rådgivning till skogsägarna. Lagen innebar också att det blev en skyldighet att se till att skogen växte upp igen, så att en framtida ekonomiska avkastning skulle säkras.²¹

Intresset för en rationell och uthållig virkesproduktion växte sig därefter allt större.

Flera lagar infördes under 1900-talet med syfte att böndernas mångbruk av skogen skulle minska. Bland annat motverkade myndigheterna skogsbetet och veduttag för husbehov.²² När den nya skogsvårdslagen kom 1948 fokuserade de statliga organisationerna på ”att utveckla ett industrianpassat produktionssystem genom att öka skogarnas virkesproducerande förmåga”.²³ Skogen var alltså nu ett produktionssystem för virke. Ett led i rationaliseringen av skogsbruket var också en lag från 1947 som gjorde att ägare till små skogsenheter kunde tvingas slå ihop sin fastighet med omgivande till en så kallad gemensamhetsskog. När förbudet mot bolagsköp av skog upphävdes 1965 övergick den fortfarande huvudsakliga synen på skogen som komplement till jordbruket till att generellt betraktas som industriråvara. En omfattande mekanisering innebar samtidigt att arbetstillfällena inom skogsbruket minskade. Uppmärksammandet av skogslandskapets förändring resulterade i att en miljörelse successivt växte sig starkare under 1900-talet, men inte förrän på 70-talet började detta återspeglas i lagstiftningen.²⁴

Skogslandskapet och dagens samhälle

Eftersom största delen av våra skogslandskap finns i glesbygden handlar skogens roll till stor del om hur samhället ser på relationen mellan stad och landsbygd. Svensson menar att denna relation idag präglas av ett ”urbacentristiskt” synsätt som grundar sig i den så kallade *extraktionsekonomin*. Begreppet innebär att naturresurser utnyttjas av människor och ekonomier som är lokaliserade på annan plats än där resurserna utvinns. Resultatet har enligt Svensson blivit en marginaliserad landsbygd med sociala och ekonomiska problem²⁵ och står alltså i konflikt med ambitionen om det hållbara samhället (se nedan).

De miljömässiga och sociala problem som uppstått under 1900-talets har lett fram till flera nationella och internationella visioner för dagens och framtidens samhälle. På följande sida beskrivs fyra av dessa, vilka angår skogslandskapets utveckling såväl som andra

²¹ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 10-13; Wirén, 1985, sid. 79-83

²² Lindkvist m.fl., 2009, sid. 10-13

²³ Wirén, 1985, sid. 83

²⁴ Wirén, 1985, sid. 87; Lindkvist m.fl., 2009, sid. 13-17

²⁵ Svensson, 2010, sid. 24f

samhällsaspekter. De handlar alla om en ambition att försöka hitta motkrafter till de ekonomiskt storskaliga principer som annars dominerar, inte minst inom skogsbruket.

Hållbar utveckling

Hållbar utveckling definieras vanligen som ”en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”²⁶ och inbegriper tre jämställda dimensioner som påverkar och är beroende av varandra: Ekologisk hållbarhet, ekonomisk hållbarhet och social hållbarhet.²⁷ Detta globala mål är en central utgångspunkt för denna uppsats.

Miljömålen

Regeringen har sammanfattat Sveriges miljöpolitik i 16 miljö kvalitetsmål som beskriver vad som ska uppnås inom olika miljöområden. Miljö kvalitetsmål som direkt berör skogslandskapet är *Levande skogar*, *Levande sjöar och vattendrag*, *Myllrande våtmarker*, *Ingen övergödning* och *Bara naturlig försurning*.²⁸

Landsbygdsprogrammet

Syftet med Landsbygdsprogrammet, som Jordbruksverket är ansvarig myndighet för, är att underlätta arbetet med att nå målen för Sveriges landsbygds politik. Fokus ligger bland annat på att landsbygdens konkurrenskraft ska stärkas och att livsmiljö och landskap ska stärkas. Programmet bygger till stor del på hållbarhets principen och dess tre dimensioner.²⁹

ELC – helhetssyn på landskap

Som ett steg mot en hållbar utveckling ratificerade Sverige år 2011 Europeiska Landskapskonventionen. Denna kom till i Europarådet år 2000 som ett medel för att bättre kunna skydda, förvalta och planera landskap. Konventionen påpekar att landskapet är en gemensam resurs som många gör anspråk på. Därför är ett av de viktigaste målen att förbättra demokratin kring frågor som rör landskapet. Det är enligt konventionen av stor betydelse att allmänheten är delaktig i landskapsutvecklingen.³⁰

Konventionens definition av landskap (se sidan 8) omfattar alla typer av landskap och inte bara dem som traditionellt ses som särskilt skyddsvärda. ”Vardagslandskap” ges samma värde som vackra naturområden - stadslandskap som glesbygd, naturskog som produktionsskog. Inte heller ser man landskapet som något som kan, eller ska, frysas. Landskapet tillåts utvecklas, däremot ska mångfalden och kvaliteten i landskapet bevaras. Konventionen betonar landskapet betydelse för det lokala samhället och dess kultur, för miljö och människors välbefinnande och för ekonomisk utveckling.³¹

Att Sverige har ratificerat konventionen innebär alltså att ovanstående principer ska gälla för våra skogslandskap. Principerna liknar dock i mångt och mycket hållbarhetsbegreppet. Europeiska landskapskonventionen kan betraktas som en understrykning av vår omgivnings betydelse för det hållbara samhället.

²⁶ Naturvårdsverket, *hållbar utveckling* [online]

²⁷ Naturvårdsverket, *hållbar utveckling* [online]

²⁸ Skogsstyrelsen, 2005, sid. 5; Skogsstyrelsen, *miljömålen* [online]

²⁹ Jordbruksverket, *vad är landsbygdsprogrammet?* [online]

³⁰ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 50-54; Riksantikvarieämbetet, *landskapskonventionen* [online]

³¹ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 50-54

3. Perspektiv på skogen och dess värden

En ambition för denna uppsats har varit att identifiera och beskriva skogslandskapets värden. Insikten som följt är att detta inte är någon enkel uppgift. Vad som är skogens funktioner och värden är en subjektiv fråga som betraktas mycket olika av olika personer och samhällsgrupper. Skogen producerar virke, men den är också viktig för bland annat kultur, identitet, hotade arter, klimat och hälsa. Denna komplexitet är svår att överblicka och kategorisera på ett bra sätt. Svårigheten uppmärksammas också av Jensen, lektor i miljövetenskap, i samband med en beskrivning av miljövärdens historiska svårighet att hävda sig gentemot skogsindustrin: ”Skogen var något annat, något större. Debattörer trevade efter begrepp till värn för skogen. Problemet var just detta ogreppbara”.³²

I *Hållbart nyttjande av skog*³³ gör Skogsstyrelsen ett försök att beskriva skogens viktigaste funktioner ur ett hållbarhetsperspektiv. Som första steg delar man upp *det hållbara nyttjandet* av skogen i hållbarhetsbegreppets tre huvuddimensioner socialt, ekologiskt och ekonomiskt. Under dessa tre rubriker sorterar man sedan in en mängd punkter. Exempelvis utgör *Tillgång på värdefull råvara* och *Kulturmiljövärden* två funktioner. Dock är indelningen något diffus, eftersom också *Gifter* och *Valfrihet i användning av skogsresursen* är två punkter, vilka snarare kan betraktas som risk respektive förutsättning eller medel. Oklarheten kan tolkas som ytterligare en indikation på svårigheten i att kategorisera skogens funktioner och värden. Skogsstyrelsen uppmärksammar också själva detta under beskrivningen av sina miljö- och sektorsmål: ”ekonomi, miljö och sociala värden överlappar och är ömsesidigt beroende av varandra”.³⁴

För att kunna undersöka skogslandskapets värden och funktioner har lösningen i denna uppsats därför blivit att utgå ifrån de olika perspektiv på skogen som finns i samhället. Det finns en mängd olika uppfattningar om denna landskapstyp – vad skog är, hur den ska se ut och vad den är till för. Det landskap som man förknippar med ordet skog kan antas bero på en kombination av vad man ser som skogens huvudsakliga funktion och den erfarenhet man har av att vistas i skogen. Jensen frågar artikelns läsare vad de ser framför sig när de hör ordet skog:

”En åldrig granskog i Norrland /.../, knastrande uppländsk tallhed /.../, neongrön bokskog om våren /.../, knagglig ekskog /.../, eller rent utav en granplantering på en åker, trång och tät med bruna grenar?”.³⁵

Lindkvist m.fl. påpekar också att synen på skogen till största del baseras på egna erfarenheter och upplevelser av skogslandskap. Därtill läggs att hälften av alla skogsbesök som görs sker i endast en procent av den produktiva skogen. Människors uppfattningar om skogen är alltså baserade på en mycket liten del av det verkliga skogslandskapet.³⁶

Detta kapitel tar upp olika synsätt och vad som betraktas som skogens huvudsakliga värden utifrån fem huvudgrupper. En sådan generaliserad indelning av synen på skogen är dock inte helt enkel att göra och det finns därför flera olika sätt att göra det på.

³² Jensen, 2011

³³ Berggren, 2008, sid.7f

³⁴ Skogsstyrelsen, *Miljö- och sektorsmål* [online]

³⁵ Jensen, 2011

³⁶ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 33-35

I *Allemans skog* har författaren försökt urskilja olika synsätt på skogen som finns i dagens samhälle. Han kommer fram till fyra huvudperspektiv, nämligen det *skogsindustriella*, det *regionalpolitiska*, det *biologiska* och det *kulturella*, men menar att det egentligen handlar om två övergripande och motsatta skogsperspektiv. Å ena sidan finns det *professionella* och produktionsinriktade och å andra sidan det *lekmannamässiga*.³⁷

Hammarlund & Sandell delar istället in synen på skogen i tre huvudgrupper, och anser att de flesta andra synsätt på något sätt kan sorteras in under dessa. Indelningen görs i *skogsbrukets* syn på skogen som ekonomisk resurs, i *fritidslivet* som ser skogen som en plats för upplevelser och i det *ekologiska perspektivet* som enligt författarna ser skogen som resurs för sig själv och för den biologiska mångfaldens skull.³⁸ Dessa tre grupper överensstämmer med hållbarhetens huvuddimensioner. De ovanstående indelningarna har varit utgångspunkt för den indelning som görs i detta arbete.

De fem perspektiv på skogen som är utgångspunkt för detta kapitel är

- Det politiska perspektivet,
- Miljö- och naturvårdsperspektivet,
- Skogsnäringens perspektiv,
- Friluftslivets perspektiv och
- Det kulturella perspektivet

Två viktiga grupper läggs alltså till Hammarlund & Sandells indelning, nämligen *det politiska perspektivet* – som är den grupp som står för de avgörande besluten kring skogens utveckling – och *det kulturella perspektivet*, vilket bland annat omfattar kulturhistoria, konst och litteratur. Förespråkare för det senare är viktiga att inte förbise, då de inkluderar stora grupper i samhället och har starka, opinionsbildande röster.

Denna indelning gör dock inte anspråk på att vara korrekt, utan perspektiven överlappar till stora delar varandra och på många olika sätt. Beskrivningen av de enskilda perspektiven ska heller inte betraktas som heltäckande, utan har endast till syfte att ge en bild av vilka värden som olika grupper ser i skogen. Beskrivningen av varje perspektiv avslutas med min bedömning, utifrån den undersökning jag gjort, av vilka värden som respektive perspektiv betraktar som viktigast. Påpekas skall dock att detta innebär en stark förenkling. Kapitlet avslutas sedan med en sammanställning av värdena.

Det politiska perspektivet

I *Allemans skog* från 1985, påtalas problemet med att de sakkunniga vars uttalanden till stor del ligger till grund för skogspolitiken, ofta har en bakgrund inom skogsindustrin. Detta skapar en obalans där industrins syn på skogen kommer att dominera i de beslut som fattas.³⁹ Detta gällde dock politiken som den såg ut på åttiotalet då boken skrevs. 1993 formulerades nya mål inom skogspolitiken. De nya målen innehöll en avgörande skillnad mot de förra, nämligen att miljömålen och produktionsmålen skulle väga lika tungt inom skogsbruket. Tidigare hade en hög och värdefull virkesproduktion stått som ensamt huvudmål.⁴⁰ I

³⁷ Wirén, 1985, sid. 15f

³⁸ Hammarlund; Sandell, 1997, sid. 14

³⁹ Wirén, 1985, sid. 15-20

⁴⁰ Dahlberg, 2011, sid. 7

Nationella skogliga sektorsmål, som Skogsstyrelsen tog fram 2005 för att klargöra hur man tolkar skogs- och miljöpolitiken citerar man de två målen:

- ”Produktionsmål: ’Skogen och skogsmarken skall utnyttjas effektivt och ansvarsfullt så att den ger en uthålligt hög avkastning. Skogsproduktionens inriktning skall ge handlingsfrihet i fråga om användning av vad skogen producerar.’
- Miljömål: ’Skogsmarkens naturgivna produktionsförmåga skall bevaras. En biologisk mångfald och genetisk variation i skogen skall säkras. Skogen skall brukas så att växt och djurarter som naturligt hör hemma i skogen ges förutsättningar att fortleva under naturliga betingelser och i livskraftiga bestånd. Hotade arter och naturtyper skall skyddas. Skogens kulturmiljövärden samt dess estetiska och sociala värden skall värnas.’ ”.⁴¹

Idag framhåller både myndigheter och politiker hållbarhetens långsiktiga perspektiv och dess betoning av naturresursernas inte bara ekonomiska, utan även sociala och miljömässiga aspekter. Dock finns det skillnader även inom perspektivet i vad som betraktas som hållbart. År 2007 föreslog riksdagen en ändring i skogsvårdslagens portalparagraf. Förslaget innebar att det skulle framhållas att skogen är en förnybar resurs⁴². Detta kritiserades enligt Lindkvist m.fl. av både Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet, som ansåg ”att skogen inte är en förnyelsebar resurs i ekologisk och kulturhistorisk mening. Det är endast skogsråvaran som är förnyelsebar”.⁴³

Skogsstyrelsen är den myndighet som har ansvar för att skogspolitiken överförs till dem som äger och brukar den svenska skogen. Bland sina visioner och mål lyfter organisationen fram arbetet för en hållbar utveckling av skogen som betydelsefullt.⁴⁴ Hur man ser på begreppet *hållbart nyttjande av skog* preciserade man 2007 i ett meddelande till Regeringen.

Definitionen man använde var:

”Ett nyttjande där förvaltning och nyttjande av skog och skogsmark sker på ett sådant sätt, och i en sådan takt att dess förmåga, att både nu och i framtiden fylla viktiga miljömässiga, ekonomiska och sociala funktioner på lokal, nationell och global nivå, bevaras utan att andra ekosystem skadas”.⁴⁵

I och med sitt uppdrag har Skogsstyrelsen också ansvar för miljökvalitetsmålet *Levande Skogar*⁴⁶. Målet formuleras på följande vis: ”Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas”.⁴⁷ I detta ingår de fyra delmålen

- *Långsiktigt skydd av skogsmark*
- *Förstärkt biologisk mångfald*
- *Skydd för kulturmiljövärden*
- *Åtgärdsprogram för hotade arter*⁴⁸

Skydd innebär i det första delmålet att ”skyddsvärd skogsmark” ska undantas från virkesproduktion, det vill säga genom att omvandlas till skyddade områden av olika slag. Med

⁴¹ Skogsstyrelsen, 2005, sid. 5

⁴² Regeringen, 2007, sid. 1

⁴³ Lindkvist m.fl., 2009, sid.31

⁴⁴ Skogsstyrelsen, *vårt uppdrag* [online]; Skogsstyrelsen, *mål och strategi* [online]

⁴⁵ Berggren, 2008, sid. 1

⁴⁶ Skogsstyrelsen, *miljömålen* [online]

⁴⁷ Naturvårdsverket, Miljömålsportalen [online]; Naturvårdsverket, *levande skogar* [online]

⁴⁸ Naturvårdsverket, *levande skogar* [online]

skyddsvärd skogsmark menas huvudsakligen skog med höga *naturvärden*, sociala och kulturella värden ges alltså inte mycket utrymme här. I det tredje delmålet innebär begreppet *skydd* att forn- och kulturlämningar ska bevaras genom ett hänsynsfullt skogsbruk.⁴⁹ Det nämns däremot inget om de kulturvärden som inte är knutna till traditionella forn- eller kulturlämningar såsom gravar, kolbottnar eller husgrunder. På Skogsstyrelsens hemsida beskrivs dock också *biologiska* kulturvärden – exempelvis skogsbetesmark, hamlade träd och lövängsrester – samt *immateriella* kulturvärden⁵⁰, vilka i denna uppsats beskrivs under *Kulturellt perspektiv* på sidan 24.

Stor betoning läggs i och med miljömålen på värdet av den biologiska mångfalden. Enligt delmål två ska artbevarandet stärkas genom att öka mängden av olika skogselement, bland annat arealen *gammal skog*, *äldre lövrik skog* samt mängden *hård död ved*.⁵¹ Skogsstyrelsen skriver i *Kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk* att det största hotet mot skogens biologiska mångfald är kalavverkning av skogsområden, vilket är den dominerande avverkningsmetoden i alla Sveriges skogar. Tillgången på lämpliga livsmiljöer minskar snabbt på grund av denna typ av skogsbruk. Rapportens slutsats är att områden som undantas för produktion är nödvändiga för att försäkra sig om att viktiga ekologiska värden bevaras men att ett skogsbruk utan kalhuggning kan vara en effektiv metod för att förbättra förhållandena i den skog som fortfarande används för att producera virke. Eftersom denna skog trots allt utgör en stor majoritet – cirka 95 procent - kan man tänka sig att övergripande förändringar i hur skogsbruket bedrivs skulle få stor effekt.⁵²

I 2012 års uppföljning av miljömålen slår Naturvårdsverket fast att det inte är möjligt att nå målen med de styrmedel som finns idag. Både viktiga naturtyper och kulturvärden orsakas stora skador av skogsbruket, även om det finns exempel på motsatsen. Bland annat körskador orsakade av skogsbruket är ett problem som kan medföra att tungmetaller sprids i vattenmiljön.⁵³

Värden som är huvudfokus för detta perspektiv: Produktion av virke och bioenergi; Biologisk mångfald.

Miljö- och naturvårdsperspektivet

Inom miljö- och naturvärden finns det enligt Hammarlund & Sandell två motstridiga synsätt. De två härrör ur den grundläggande diskussionen om ifall människans brukande av naturen gör den till mindre av natur. Å ena sidan finns uppfattningen att natur är det orörda, obrukade landskapet. Detta blir då omöjligt att kombinera med nyttjande av något slag.

Å andra sidan finns vad författarna kallar en humanistisk naturvård, där man betonar att bevarandet av naturen har en funktion för det mänskliga samhället. Detta synsätt ser skogen som det kulturpåverkade landskap det i regel är. Naturvård blir därför detsamma som kulturvård. Samtidigt blir det ett erkännande av de skogsbrukare som förvaltat och skött landskapet.⁵⁴

Den första uppfattningen kan kopplas till det svenska perspektivet på nationalparker och andra typer av skyddade områden som en sorts ”frysta” landskap, vilket Almered Olsson

⁴⁹ Naturvårdsverket, *levande skogar* [online]; Naturvårdsverket; Skogsstyrelsen; Länsstyrelsen, 2011, sid. 26

⁵⁰ Skogsstyrelsen, *Skogens kulturarv* [online]

⁵¹ Naturvårdsverket, *levande skogar* [online]

⁵² Dahlberg, 2011, sid. 2-5; Dahlberg, 2011, sid. 7

⁵³ Naturvårdsverket, 2012, sid. 62-65

⁵⁴ Hammarlund; Sandell, 1997, sid. 19

diskuterar. Synsättet har lett till att myndigheter, med målet att skydda vad man trott varit av människor opåverkad natur, fråntagit lokalbefolkningen rätten till naturresurserna och dessutom många gånger också till att miljön man velat skydda gått förlorad eftersom den visade sig vara beroende av människors bruk av den.⁵⁵

Som ett exempel på motsatt syn kan tas Almered Olssons hänvisning till en undersökning av tropiska regnskogar. Forskarna menade att även regnskogarna sedan länge är starkt påverkade av insamling och småskalig odling och dessutom att artrikedomen kan vara delvis beroende av denna mänskliga aktivitet.⁵⁶ Utifrån det humanistiska naturvårdsperspektivet är detta ett exempel på samspel mellan människa och skog. Almered Olsson vill med referensen argumentera för att vi måste börja betrakta människan som en "ekosystemens nyckelart."⁵⁷

I *Människan och skogen – en tillbakablick*, som handlar om den svenska skogen, menar författarna dock att människans beroende av skogen "aldrig har präglats av någon total harmoni"⁵⁸. Ser man på de huvudsakliga förhållandena i Sverige är det svårt att säga emot och se människans förhållande till skogen som ett fungerande ekosystem. Författarna menar att det är graden av intensitet som är av betydelse för människans roll i naturen⁵⁹. Kanske är det helt enkelt så att någon stans på skalan av nyttjandegrad finns en gräns mellan när människan är en del av ekosystemet och när hon inte är det? När befolkningen har ökat och ekonomin vuxit har en balans mellan skogens och människans respektive existenser varit svår att uppnå.

Ett icke-antropocentriskt synsätt dyker inte sällan upp i natur- och miljövårdssammanhang. Exempel på detta är Wiréns fråga till sina läsare på sidan 14 i *Allemans skog*. Han undrar om vi i diskussioner om skogen inte också, förutom vad vi vill ha av skogen, också bör fråga oss vad skogen vill ha av oss⁶⁰. Ekman antyder i *Herrarna i skogen* också en uppfattning om att skogen och naturen inte primärt finns till för människans skull. Hon skriver: "...fortfarande i vår hårt människobehärskade värld finns ett vimmel av varelser som vi inte helt och hållet kan kontrollera, inte ens med radiosändare och viltspaning från helikopter. Det är en främmande och oftast osynlig värld. Den borde få finnas".⁶¹

Naturskyddsföreningen –ideell miljöorganisation som förekommer flitigt i miljödebatten, menar också i sin policy för den svenska skogen att "skogen och dess biologiska mångfald har ett värde /.../ för sin egen skull".⁶² Detta är dock bara en parentes och betoningen under rubriken *Skogens värden* ligger på den stora nyttan skogen har för människan.

I samhällsdebatten verkar det vara svårt att få något gehör för argument grundade i ett icke-antropocentriskt synsätt. Istället fokuserar exempelvis Naturskyddsföreningen på bland annat den biologiska mångfaldens möjligheter att öka produktionsförmågan och på dess estetiska värde för människan. Också skogens värde för klimatreglering, den lokala vattenbalansen, fotosyntes samt dess produktion av svamp, bär, vilt och fisk framhålls av Naturskyddsföreningen.⁶³

Värden som är huvudfokus för detta perspektiv: Naturliga processer; Biologisk mångfald; alternativ produktion.

⁵⁵ Almered Olsson, G, 2004a, sid. 218f

⁵⁶ Almered Olsson, G, 2004a, sid. 218f

⁵⁷ Almered Olsson, G, 2004a, sid.218f

⁵⁸ Mattson; Östlund, 1992, sid. 12

⁵⁹ Almered Olsson, G; Bladh, G, 2004, sid.15

⁶⁰ Wirén, 1985, sid. 14

⁶¹ Ekman, 2007, sid. 267

⁶² Naturskyddsföreningen, 2011, sid. 3

⁶³ Naturskyddsföreningen, 2011, sid. 3ff

Skogsnäringens perspektiv

Denna rubrik omfattar en mycket bred och heterogen grupp. Här ingår både den enskilde skogsbonden och stora skogsbolag och även andra näringar som är beroende av skogens produktion av träd. När det gäller skogsägare så ägs hälften av skogsmarken i Sverige av privatpersoner, en fjärdedel av privata bolag och drygt en sjundedel av statsägda aktiebolag⁶⁴. Skogsägare och skogsindustri har en övervägande ekonomisk syn på skogslandskapet, vilket man kan förstå som naturligt, då skogen för dessa grupper oftast utgör en viktig inkomstkälla och födkrok. Detta diskuteras av Lindkvist m.fl. som menar att många som har direkta erfarenheter av skogsbruk tillhör vad författarna kallar *utvinningsförespråkare*. Dessa har uppfattningen att skogens främsta värde finns i dess bidrag till samhällets ekonomiska överlevnad. Därför är de också ofta förespråkare för ett storskaligt och exploaterande skogsbruk.⁶⁵

Som exempel kan tas de skogsägare som samma författare citerar. Dessa skogsägare menar att skogens bidrag till samhällsekonomin, olika produkter och till förnyelsebar energi i sig gör det rationella, produktionsinriktade skogsbruket miljövänligt. Någon ser det dessutom ett direkt ansvar att producera för det globala behovet.⁶⁶ Men det finns skillnader i perspektiv inom skogsägargruppen. I en artikel i tidskriften *Biodiverse* uttrycker exempelvis en småländsk skogsbrukare i en intervju istället kritik mot industriskogsbruket och ser värden i svampställen, landskapsetetik och skogens betydelse för familjebanden⁶⁷. Det är därför viktigt att påpeka att den personliga kontakt med skogen som många inom detta perspektiv har, gör att även miljö- fritids- och kulturella perspektiv och de värden dessa betonar till viss del också ingår här. Detta dubbelsidiga förhållande uppmärksammas också av Svensson i ett avsnitt i *Kulturarv, natur och utveckling, Problem och möjligheter i skoglig glesbygd*, som diskuterar synen på skogen hos skogsägare i ett område i Värmland. De enskilda skogsägarna gillar inte kalhyggen, men ser dem som en ofrånkomlig del av skogsbruket.⁶⁸

Som Angelstam; m.fl. skriver i en SLU-baserad rapport om hållbara landskap, är glesbygdens samhällen ofta beroende av nyttjandet av de omgivande naturresurserna. I många fall är skog, vattendrag och andra resurser på olika sätt en förutsättning för de många småföretagen i de här delarna av landet.⁶⁹ Svensson påpekar också detta. Enligt författarna ”uppfattas naturvård som en sorts urban maktutövning över landsbygdens befolkning”⁷⁰ i och med de förlorade inkomster som skyddade naturområden innebär. Ofta ser man inget syfte med att skydda skog, eftersom skogen finns överallt i området. Möjligheten att skogen kan komma att ”frysas” i ett skyddat område riskerar dessutom att motverka den miljöhänsyn som skogsägaren tar av eget intresse. Detta exemplifieras med en skogsägare som ångrar att han lät skogen växa, eftersom naturvården därpå beslutade att marken skulle undantas från skogsbruk.⁷¹ Exemplet kan ses som en indikation på att det finns brister i principerna för den svenska naturvården, däribland *Levande skogar*, som fokuserar mycket på skyddade områden.

I *Allemans skog* tas en annan konflikt upp som också kan betraktas som en maktutövning över landsbygdens befolkning. Författaren frågar sig om inte invånarna i våra skogsrika

⁶⁴ Skogsstyrelsen, *Fastighets- och ägarstruktur* [online]

⁶⁵ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 30f

⁶⁶ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 50f

⁶⁷ Demker, 2011

⁶⁸ Svensson, 2010, sid. 60ff

⁶⁹ Angelstam; m.fl., 2008, sid. 55

⁷⁰ Svensson, 2010, sid. 60

⁷¹ Svensson, 2010, sid. 60ff

glesbygdskommuner har rätt till de inkomster som skogen ger och syftar då på det storskaliga industrijordbruket, där virkesinkomsterna hamnar långt ifrån skogens brukare och där mekaniseringen gör att arbetstillfällena försvinner.⁷² Han menar också att skogen kan innebära en trygghet för glesbygdsbefolkningen och skriver: ”skogen kan fungera som en sysselsättningsreserv som kan komplettera andra inkomster /.../ En sådan buffert kan ha stor betydelse för en persons beslut att bosätta sig i ett område med en liten och instabil arbetsmarknad”.⁷³

Skogens värde för klimatet är något som betonas inom skogsnäringen. I ett debattinlägg i föreningens Skogens onlinetidning menar Mårten Larsson, Skogsdirektör på Skogsindustrierna, att den produktiva skogen tar upp mer koldioxid än Sveriges totala utsläpp. Han anser också att det svenska skogsbruket bedrivs på ett hållbart sätt och tar hänsyn till både biologisk mångfald och ekonomiska och sociala värden. Möjligheten att använda skogen som bindare av koldioxid och producent av biobränsle framhålls som en viktig led mot en hållbar utveckling.⁷⁴

Dock kan ambitionen att förbättra klimatet hamna i konflikt med naturvärden och biologisk mångfald. I Lindkvist återges en reaktion på denna motsättning som publicerades i en krönika i DN, skriven av Tomas Anderberg i januari 2009. Redan i rubriken framkom konflikten tydligt i och med det talande utropet: ”Nu ska naturen offras för miljöns skull”.⁷⁵

Enskilda skogsägare, som inte sällan bor i anslutning till sin skog, har naturligt en mer direkt kontakt med skogslandskapet än skogsägande bolag och aktörer inom skogsindustrin. Detta borde kunna innebära en mer dominerande ekonomisk syn hos de senare. Numera finns dock ett miljötänk som kompletterar det ekonomiska inom skogsbolagen. Exempelvis använder sig Sveaskog, Sveriges största skogsägare, av den internationella organisationen FSC:s märkning av skogsbruk och skogsprodukter, vilket man menar bidrar till både miljöhänsyn och socialt ansvarstagande.⁷⁶

Värden som är huvudfokus för detta perspektiv: Produktion av virke och bioenergi.

⁷² Wirén, 1985, sid. 13-14

⁷³ Wirén, 1985, sid. 96

⁷⁴ Larsson, 2012

⁷⁵ Lindkvist m.fl., 2009, sid.32

⁷⁶ Sveaskog, *Enkelt att ta ansvar. FSC-anpassad avverkning* [online], sid. 1f

Bild 2: Svenska Orienteringsförbundet är en representant för friluftslivets perspektiv på skogen.
(Foto: Mona Falck, 2010-09-11)

Friluftslivets perspektiv

Detta perspektiv ser främst skogens upplevelsevärde och dess betydelse för människors fysiska och mentala välbefinnande och hälsa. Positiva effekter som framhålls är bland annat egenvård och förebyggande hälsovård, rehabilitering och den allmänna folkhälsan. Även naturmiljön har betydelse för detta perspektiv.⁷⁷

En aspekt av skogens betydelse för den mentala hälsan behandlas i *Atmosfär och stämningar i skog*. Med *stämningar* menas det inflytande som den omgivande miljön har på människors känslor. Enligt författaren är detta en viktig aspekt att ta hänsyn till vid planering av skogslandskapets utveckling.⁷⁸ Även Grahn påpekar betydelsen av de känslor som miljön ger upphov till. Han refererar till den miljöpsykologiforskning som menar den känslomässiga upplevelsen av landskapet till stor del är nedärvd sedan årmiljoner. I artikeln framhåller han naturmiljön och särskilt skogen, som den främsta platsen för både avkoppling och personlig utveckling. Objekt i skogen och naturmiljön gör att vi känner en sorts avkopplande fascination, vilket i sin tur gör att vi bättre kan hantera stress i olika former. De positiva effekterna varierar, både beroende på individen och på platsens utseende och utformning.⁷⁹ Det senare understryker betydelsen av att denna aspekt inkluderas i planeringen av skogsmiljöer.

⁷⁷ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 33

⁷⁸ Axelsson-Lindgren, 1997, sid. 22-27

⁷⁹ Grahn, 1997, sid. 52-57

Friluftslivet är en aktör med stor betydelse för skogslandskapet. *Svenskt friluftsliv* företräder sammanlagt närmare två miljoner medlemmar, fördelade på 23 ideella organisationer. Deras betydande medlemsantal torde göra dem till detta perspektivets viktigaste förespråkare. Organisationen jobbar bland annat för att värna allemansrätten, att höja friluftslivets status och att säkra friluftsmöjligheter idag och i framtiden. Man för en kontinuerlig dialog kring friluftsfrågorna med politiker, myndigheter som Naturvårdsverket och med företrädare för markägare, exempelvis Sveaskog. I sitt friluftspolitiska program skriver man om det allt mer teknik- och idrottsinriktade friluftsliv som uppstått de senaste decennierna. Man ser både positiva och negativa sidor med detta, men menar att alla aktiviteter ska bedrivas utan att skada natur- och miljövärden. Dessutom tar man avstånd från att landskapet låses fast till en ensidig friluftsaktivitet och menar att en flexibilitet måste finnas inför framtidens okända behov.⁸⁰

Friluftsfrämjandet är en av de 23 medlemsorganisationerna. De hänvisar till skogspolitiken när de skriver att ”hänsyn ska således gälla friluftslivets intressen på all skogsmark, det vill säga inte bara i vissa särskilt attraktiva områden nära tätorter”⁸¹, och nämner framkomlighet längs stigar och skydd av naturvärden som exempel på denna hänsyn. Svenska *Jägareförbundet*, *Svenska Orienteringsförbundet* och *Svenska Turistföreningen* (STF) är tre andra föreningar som ingår i Svenskt Friluftsliv (Bild 2). I kortversionen av STF:s handlingsprogram är det tydligt att man har ett perspektiv som överensstämmer med visionen om hållbar utveckling och ELC. Bland annat betonas att den lokala bygdens kultur och ekonomi ska stöttas. Man nämner också miljömålet *Levande skogar*.⁸²

Enligt Svenskt Friluftsliv är allemansrätten ”en grundförutsättning för friluftslivet”⁸³, Dock ingår inte jakt och fiske i denna⁸⁴. För att beskriva allemansrätten citerar man Miljöbalken, som skriver

”Allemansrätten kan beskrivas som en rätt för var och en att i viss utsträckning vistas på mark- och vattenområden som tillhör andra och att där plocka svamp, bär och vissa andra naturprodukter. Nyttjandet får inte innebära att fastighetsägare eller andra med särskild rätt till fastighet tillfogas nämnvärd skada eller olägenhet. Begränsningen brukar ibland sammanfattas med uttrycket ”inte störa, inte förstöra.”⁸⁵

En problematik ligger i oklarheten i var gränsen för allemansrätten går. Konflikter uppstår inte sällan med markägare när allemansrätten utnyttjas för kommersiella syften. Ett annat problem eller snarare en oro för, gäller allemansrättens framtid. Kunskap om allemansrätten och hur man tillämpar den överförs till största delen från person till person i samband med någon friluftsaktivitet. Ett aktivt friluftsliv är alltså en förutsättning för att denna sedvana ska bevaras och inte övergå i *sägen*, som Svenskt Friluftsliv skriver.⁸⁶

⁸⁰ Svenskt Friluftsliv, *om svenskt friluftsliv* [online]; Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 21f

⁸¹ Friluftsfrämjandet, *Friluftsmiljö skog och äng* [online]

⁸² Friluftsfrämjandet, *Friluftsmiljö skog och äng* [online]; Svenskt Friluftsliv, *medlemsorganisationer* [online]; Svenska Turistföreningen, *handlingsprogram* [online]

⁸³ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 27

⁸⁴ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 29

⁸⁵ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 26

⁸⁶ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 26ff

Angående friluftslivet i skogslandskap föreslår Svenskt friluftsliv i sitt friluftspolitiska program från 2008 flera lagändringar för att stärka skogens sociala, estetiska och kulturhistoriska värden. Man menar också på att rekreation och friluftsliv ska ersätta avkastning som huvudmål för tätortsnära skogar.⁸⁷

Värden som är huvudfokus för detta perspektiv: Hälsa och välbefinnande; Alternativ produktion; Kulturarv, Symbolik och estetik.

Kulturellt perspektiv

Detta perspektiv omfattar den estetiska synen på skogen och skogen som kulturell symbol. I det ingår immateriella kulturvärden, vilket enligt Skogsstyrelsen omfattar bland annat platsnamn, kunskap och traditioner samt historier och myter. Bevarandet av dem bygger på att de är en aktiv del i den lokala befolkningens liv. Enligt Skogsstyrelsen är det immateriella kulturarvet ”dåligt dokumenterat och riskerar därmed att försvinna”⁸⁸ och påtalar problematiken med att denna typ av kunskap inte följer med när skogen byter ägare idag.⁸⁹

I *Kulturarv, natur och utveckling - Problem och möjligheter i skoglig glesbygd* riktar Svensson kritik mot att landskapets kulturarv ofta bara betraktas med ekonomiska ögon, att dess värde bara kan motiveras med om det leder till ökad turism och lokalekonomisk utveckling. Hon menar att en stor del av kulturarvets värde ligger i dess bidrag till bland annat identitet och lokal självkänsla, aspekter som inte går att prissätta.⁹⁰ Också Lindkvist m.fl. menar att skogen har varit och fortfarande är en viktig del av kulturen och identiteten genom de symboler, myter och föreställningar som den har gett upphov till. Skogen är inte bara ett fysiskt landskap, den är också ”ett tankens landskap”.⁹¹

Skogslandskapet representerar i många kulturer det allra mest ursprungliga. Skogen har setts som civilisationens motpol, men också som dess vagga - samhället har varit samtidigt hotat och beroende av den. De laglösa förhållanden som ofta rådde i skogen har gjort att den förknippats med både hot och möjligheter.⁹² I *Herrarna i skogen* från 2007 berättar Ekman om de faror som folkkulturen har förknippat med skogen.⁹³ Myter om varulvar, troll och andra varelser skulle kunna ses som en konkretisering av de hotfulla och vilda sidor som människor ”alltid” har sett hos skogen. Lindkvist m.fl. nämner just *Herrarna i skogen* som exempel på ett uttryck för skogens kulturella betydelse. För Ekman, som författat detta essäverk, verkar skogen främst vara ett myller av berättelser och upplevelser. Hon liknar i förordet hela sin bok vid en vandring i skogen: ”I den här boken färdas man inte från punkt till punkt i en rak linje. Stigarna slingrar. Ibland förlorar de sig.”⁹⁴ Också i detta citat kan man ana den dubbelsidiga natur som kännetecknar skogens kulturella roll.

⁸⁷ Svenskt Friluftsliv, 2008, sid. 15

⁸⁸ Skogsstyrelsen, *Skogens kulturarv* [online]

⁸⁹ Skogsstyrelsen, *Skogens kulturarv* [online]

⁹⁰ Svensson, 2010, sid. 16ff

⁹¹ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 10

⁹² Almered Olsson; Bladh, 2004, sid. 16f

⁹³ Ekman, 2007, sid. 9-11

⁹⁴ Ekman, 2007, sid. 11

I den agrara kulturen såg man på skogen som det vidsträckta, mytomspunna landskap som omgav gården, en gemensam tillgång som fanns där tillgänglig alldeles av sig själv⁹⁵. Under 1800-talet började också ett nationellt perspektiv på skogen att växa, från vilket skogen nu fick en roll som symbol för Sverige och den svenska identiteten. Samtidigt med skogsbrukets intensifiering och skogens stärkta ekonomiska betydelse för allt fler människor runt sekelskiftet 1900, såg nationalromantikerna till att skogen blev en sorts ”komponent i den svenska nationaliseringsprocessen”⁹⁶. Med all säkerhet var det dock inte de täta granplantager som framtiden skulle föra med sig, som romantikerna hade för ögonen.

Det kulturella perspektivet har ofta en estetisk syn på skogen. Lindkvist m.fl. tar Vilhelm Mobergs avsky mot de planterade barrskogarna som exempel. Även författarna själva frågar sig om inte de planerade skogarna borde kallas för *plantage* snarare än *skog*.⁹⁷ Sven Gaunitz, ekonomisk historiker, är citerad i Wirén. Han liknar den moderna industriskogen vid ”en förvuxen havreåker, med sina frövippor högt och tätt över en kal jordyta”⁹⁸ Jewert menar i *Inte av bröd och bräddor allena* att den estetiska synen på landskapet kan delas in i två huvudgrupper. Dels finns det dem som menar att ju mer kunskap man har om landskapet och dess processer, ju mer ”rätt” blir värderingen av landskapets skönhet. Den andra gruppen menar att det är den känslomässiga upplevelsen, opåverkad av kunskap, som är den mest korrekta. Kungliga skogs- och lantbruksakademiens syfte med skriften som Jewert författat är att lyfta det estetiska perspektivet inom naturvården. Man menar att det är via skönheten i landskapet som man vinner allmänhetens engagemang för landskaps- och naturvård.⁹⁹

Vården som är huvudfokus för detta perspektiv: Kulturarv, symbolik och estetik; Hälsa och välbefinnande.

⁹⁵ Wirén, 1985, sid. 23

⁹⁶ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 9

⁹⁷ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 22

⁹⁸ Wirén, 1985, sid. 30

⁹⁹ Jewert, 2012, sid. 4; sid. 15f

Sammanställning av värden

I undersökningen av de fem perspektiven i detta kapitel har några värden framträtt som särskilt tydliga. De kan sammanfattas i följande punktlista:

- Produktion av virke och bioenergi
- Biologisk mångfald
- Naturliga processer – såsom vattenrening, översvämningsreglering och klimatbuffring
- Hälsa och välbefinnande
- Alternativ produktion – vilt, fiske, bär, svamp m.m.
- Kulturarv, symbolik och estetik

Betraktar man dessa värden ur ett hållbarhetsperspektiv ser man att både ekonomiska, ekologiska och sociala aspekter finns representerade. Sociala värden som hälsa och kulturarv kan också indirekt bli ekonomiska värden genom att exempelvis utgöra en grund för lokal utveckling och turism. Den största motsättningen finns mellan produktion av virke och bioenergi och övriga värden eftersom det intensiva industriskogsbruket med bland annat kalhugning inkräktar på både sociala och ekologiska aspekter.

Vilka funktioner vi värdesätter och gynnar framför andra varierar med tiden och samhället vi lever i. Exempelvis är efterfrågan idag stor på trä av gran, vilket speglas i en grandominerad produktionsskog. Samtidigt påverkar efterfrågan på naturupplevelser och biologisk mångfald skogen från sina olika håll.¹⁰⁰ Man skulle helt enkelt kunna säga att skogen och alla andra landskap är en visualisering av den kultur vi lever i, eller nyligen har levt i. Månsson påpekar apropå detta i *Att nyttja det skogen ger*, problematiken i att morgondagens skog skapas på dagens grunder. Han frågar sig hur vi ska ta hänsyn till att det framtida samhället kan ha helt andra behov än de vi ser idag.¹⁰¹

För att möta de olika behoven av skogslandskapets värden, med hänsyn både till dagens perspektiv och till framtidens, behövs planerings- och förvaltningsmetoder som möjliggör detta.

¹⁰⁰ Månsson, 2004, sid. 114-116

¹⁰¹ Månsson, 2004, sid. 116

4. Mångfunktionell planering

I detta kapitel diskuteras hur man praktiskt kan möta och inkludera perspektiven som presenteras i kapitel 3, för att kunna ta tillvara skogslandskapets alla värden. Kapitlet omfattar ett axplock av exempel som ska ge en bild av olika aktuella angreppssätt som finns idag. Inledningsvis diskuteras mångfunktionalitet som ett nytt sätt att tänka vid landskapsplanering.

Monofunktionalitet och mångfunktionalitet

Det finns många som riktar kritik mot dagens markanvändningssystem. Man menar att det inte är hållbart att dela upp landskapet i produktionsområden och natur- och rekreationsområden. Selman & Knight, vid Sheffields universitet, menar att denna funktionsseparering och specialisering av landskapet, som blivit effekten av ett stående mål om intensifierad produktion, är en del av orsaken till många av miljöproblemen¹⁰². *Monofunktionalitet* som landskapsprincip har eftersträövats av samhället under större delen av 1900-talet, men intresset växer nu för att istället undersöka *multifunktionalitetens* fördelar, vilket Selman & Knight noterar¹⁰³. Anledningen kan man anta till stor del är en ökande produktion och befolkning i relation till en icke-ökande tillgång på naturresurser och markyta.

Redan 1997 påpekade Skärbäck i *Den som tar måste ge tillbaka* att konflikter om mark för olika funktioner inte alls bara är ett problem i och omkring storstäder. Kring varenda plätt finns det många intressenter, ofta konkurrerande. Skärbäck menar i artikeln att det finns en stor brist i planeringen kring naturvärden och landskap på landsbygden. De formellt skyddade naturområdena, det vill säga naturreservat, nationalparker och liknande, vilka enligt författaren utgör mindre än tio procent av Sveriges yta, gör inte att villkoren för resterande landskap blir bättre. Han menar att metoder för landskapsvård måste utvecklas också för de delar av landet som utgör våra "vardagslandskap".¹⁰⁴

Skärbäck skriver apropå konflikten mellan att bruka och bevara:

"är inte därför den relevanta frågan snarare hur en markanvändning skall få ske än om den skall få ske?
/.../Markanvändningsplaneringen måste försöka komma ur syndromet "antingen eller" och finna former för "både och".¹⁰⁵

Hammarlund & Sandell argumenterar för ett bärkraftigt mångbruk, specifikt av skogen. Man menar att skyddade områden fyller en funktion för bland annat tätortsnära skogar och bevarandet av känsliga naturvärden, men att den stora utmaningen ligger i att inom det aktiva skogsbruket få till en helhetssyn på landskapet.¹⁰⁶ Sarlov Herlin menar i sin tur att *reservat* är ett förlegat begrepp och drar också slutsatsen att ett helhetstänk behövs. Hållbarhetsprincipen och dess beaktande av ekologiska, ekonomiska och sociala aspekter kan

¹⁰² Selman; Knight, 2005, sid. 4

¹⁰³ Selman; Knight, 2005, sid. 4

¹⁰⁴ Skärbäck, 1997, sid. 6-12

¹⁰⁵ Skärbäck, 1997, sid. 8

¹⁰⁶ Hammarlund; Sandell, 1997, sid. 14f

fungera som en utgångspunkt för att starta diskussionen om en sådan helhetssyn, menar Nyberg m.fl. i *Skogslandskap för hållbar utveckling*.¹⁰⁷

De menar vidare att en hållbarhet i landskapet inte kan nås med den ensidiga landskapsanvändning som dominerar idag. Produktionslandskap för ekonomin skull och nationalparker för naturens skull måste ersättas av skogslandskap som tillgodoser alla intressen.¹⁰⁸ Enligt Angelstam; m.fl. handlar detta om att gränser måste sättas för vad skogen kan ge av sociala, ekonomiska och ekologiska värden,¹⁰⁹ vilket förtydligas av Skogsstyrelsens påpekande att dessa tre aspekter är knutna till varandra på så vis att om en del tillåts ta större plats minskar utrymmet för de två andra.¹¹⁰ Samtidigt påtalar Angelstam; m.fl. dilemmat mellan detta och det ständigt ökande behovet av skogen från olika håll, exempelvis just skogsindustrin och naturvården.¹¹¹ En gränssättning för olika värden är alltså en mycket konkret förutsättning för den mångfunktionella skogen. Ska flera motsatta värden rymmas på ett begränsat område kan inte alla få optimala förutsättningar – det måste till kompromisser.

Selman & Knight radar upp ett antal principer upp för ett nytt och hållbart sätt att se på skydd av landskap, vilka ställs mot principerna för det konventionella landskapsskyddet. Två av punkterna är (*Konventionellt* mot *Hållbart*):

- “*set aside for conservation*” mot “*run also with social and economic objectives*”
- “*managed mainly for visitors and tourists*” mot “*managed with local people more in mind*”¹¹²

Att kombinera värden

Lokalbefolkningens och allmänhetens möjligheter att påverka utvecklingen är en av de viktigaste förutsättningarna för att kunna ta hänsyn till skogslandskapets värden. Internationellt sett har begreppet *participatory planning* funnits med länge, vilket innebär att långsiktigt bevarande av naturområden är beroende av visionens förankring hos landskapets alla aktörer.¹¹³ Lokal delaktighet i utvecklingen betonas som nämnt även i Europeiska Landskapskonventionen.

Denna delaktighet kan betraktas som ett led i att skapa en helhetsbild över landskapets förutsättningar och möjligheter, vilket är en förutsättning för en mångfunktionell planering där olika värden kan kombineras. En god kännedom om det specifika landskapet är av avgörande betydelse för involverade planerare och för planeringsstrategins framgång. En sådan kännedom om landskapets aspekter kan uppnås genom en mängd olika typer av analyser. I *Landskap för mångbruk* framhålls de brittiska LCA och HLC, analyser för att bedöma landskapets karaktär, som två bra verktyg för en mångbruksinriktad planering.¹¹⁴ MCDA är i sin tur en analys för att identifiera och hänsyn till olika intressen, det vill säga en metod för att uppnå delaktighet. Denna diskuteras på nästa sida. En förutsättning för att kunna kombinera delvis motsatta värden är att kunna värdera dem och väga dem mot varandra. Det finns således ett stort behov av att kunna göra en ekonomisk

¹⁰⁷ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 261f; Nyberg; m.fl., 2004, sid. 285f

¹⁰⁸ Nyberg; m.fl., 2004, sid. 285f

¹⁰⁹ Angelstam; m.fl., 2008, sid. 31

¹¹⁰ Berggren, 2008, sid. 10

¹¹¹ Angelstam; m.fl., 2008, sid. 31

¹¹² Selman; Knight, 2005, sid. 9

¹¹³ Ihse; Oostra, 2009, sid. 49

¹¹⁴ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 209-222

värdering av skogens alternativa värden för att kunna hävda deras betydelse jämfört med produktionen av virke. Planerare behöver så att säga få landskapets diffusa värden ”på pappret”. *PlusMinus* är ett forskningsprogram inom SLU som bland annat arbetar med just att hitta metoder för att värdera miljöns olika värden. Man jobbar också med fördelningsfrågor, det vill säga vem som tjänar och vem som förlorar på att olika värden gynnas. Som exempel nämns hur glesbygdsbefolkningens villkor påverkas när mark avsätts till reservat.¹¹⁵

Viktiga framgångsfaktorer för ett hållbart landskap är goda och direkta relationer mellan myndigheter och brukare, är slutsatsen Angelstam; m.fl. drar från genomförda projekt bland annat på Öland. Kritik riktas samtidigt av författarna mot de ekonomiska styrmedel som EU och svenska myndigheter erbjuder jord- och skogsbrukare med syfte att bevara värdefulla natur- och kulturvärden. Styrmedlen är ett exempel på när relationerna istället för samarbete och dialog innebär centrala envägsbeslut tagna av myndigheter och experter. Kritiken handlar bland annat om att det inte med generella riktlinjer på EU-nivå går att ta hänsyn till de stora olikheter som finns inom Europas och även inom Sveriges landskap.¹¹⁶ Istället behövs metoder som tillåter en anpassning efter de lokala värdena.

Myndigheternas kunskap om problemen med denna typ av envägsbeslut och om betydelsen av allmänhetens delaktighet har ökat de senaste åren. Detta innebär också att myndigheter numera ofta sätter ett stort hopp till lokal delaktighet i planering, utveckling och förvaltning. Det finns en risk att denna ambition att skapa brukarmedverkan slår fel, vilket påtalas i Naturvårdsverkets forskningsöversikt *Planering och förvaltning för friluftsliv* från 2005. Det är inte säkert att den ideologi och de visioner som ligger bakom myndigheternas idéer om lokal förvaltning och en lokal näringsutveckling stämmer överens med lokalbefolkningens idéer.¹¹⁷ I och med denna brist på dialog med andra perspektiv kan man tänka sig att viktiga värden skulle riskera att förbises och försvinna. Därför försöker man ifrån myndighetshåll på olika sätt förbättra delaktigheten inom landskapsplanering och -förvaltning. Erfarenhet saknas dock till stor del om hur man praktiskt ska gå till väga för att kommunicera med brukare och allmänhet.¹¹⁸

En praktiskt utformad analys eller metod, med syfte just att skapa delaktighet i planeringsarbetet, är MCDA eller *flermålsanalys*. Den har använts i projektet *Mångbruksplan för Lyckseles tätortsnära skog* för att identifiera och analysera mål och intressen. Analysen har varit nödvändig för målet med planens upprättande – nämligen att skogens brukare och deras intressen (vilka i denna uppsats motsvaras av begreppet *värden*) ska var utgångspunkt.¹¹⁹

De tätortsnära skogarnas har generellt sett en hög besöksfrekvens – över hälften av alla skogsbesök sker i skog nära en tätort¹²⁰, vilket gör att det naturligt finns stora krav på att de ska fylla många funktioner. Detta gör dem intressanta att ta upp i mångbrukssammanhang. I rapporten för projektet i Lycksele framhålls mångbruksplanen som ett bra verktyg för att förena ekonomiska, sociala och miljömässiga intressen i den tätortsnära skogen. Syftet med denna och med flermålsanalysen som använts vid upprättandet är att kunna hantera situationer där det finns flera intressenter med många, ofta motstridiga mål, vilka kan vara svåra att både identifiera och värdera. Nordström & Öhman, som är rapportens författare, beskriver de olika

¹¹⁵ Institutionen för Skogsekonomi, *PlusMinus - forskning för bättre analyser inom miljöpolitiken* [online]

¹¹⁶ Angelstam; m.fl., 2008, sid. 61f

¹¹⁷ Ihse; Oostra, 2009, sid. 49; Emmelin; m.fl., 2005, sid. 174f

¹¹⁸ Ihse; Oostra, 2009, sid. 49

¹¹⁹ Nordström; Öhman, 2010, sid. 5ff

¹²⁰ Lindkvist m.fl., 2009, sid. 34

delarna i MCDA som en relativt linjär process. Processen börjar med att intressenterna och deras mål identifieras, därefter följer utarbetning av olika förslagsalternativ som brukarna får ta ställning till och till sist slutar processen i ett beslut.¹²¹

En viktig inledande fråga att ta ställning till är hur stort inflytande olika intressegrupper ska ha, exempelvis markägare, naturvård och friluftsliv. Den efterföljande identifieringen av mål är avgörande för att projektet ska få rätt inriktning och resultera i en bra lösning. I projektet fick representanter för intressegrupperna på olika sätt berätta om sina mål, bland annat vilka delar av skogen man ansåg viktigast och hur man ville att skogen skulle se ut. Nordström & Öhman menar att identifieringen av både intressegrupper och mål kräver en dialog med allmänhet och brukare, eftersom den omfattande kunskap som bedömningen bygger på sällan kan innehas av några få experter.¹²²

Projektet i Lycksele resulterade i en zoneringskarta där skogsbruket anpassades i de områden som ansetts som viktiga för friluftsliv, biologisk mångfald och för rennäringen.¹²³ Zonering med olika typer av skyddsgrad ingår också i de av Unesco framtagna principerna för *Biosfärområden*, av vilka det finns fyra av i Sverige. Biosfärområdena har också en större lokal delaktighet som princip. Målet med områdena är att värdefulla naturmiljöer ska bevaras i samspel med de människor som bor och verkar i området. Det övergripande syftet är att pröva metoder och utveckla kunskap för en hållbar samhällsutveckling. Områdena utgår alltid ifrån en kärna av särskilt värdefull kultur- och naturmiljö som har ett lagstadgat skydd¹²⁴, vilket framstår i viss kontrast mot Landskapskonventionens betoning av vardagslandskapens betydelse.

För att ett hållbart mångbruk av skogen ska vara möjligt menar Hammarlund & Sandell att myndigheter och beslutsfattare måste skaffa sig en förståelse för småskogsbrukarnas åsikter och förutsättningar.¹²⁵ Detta framstår som logiskt med tanke på att de är dessa skogsbrukare som faktiskt till stor del genomför den praktiska förvaltningen och utvecklingen av skogen.

Kometprogrammet är ett nyligen startat pilotprojekt som utgår just ifrån enskilda skogsägares engagemang. Syftet är att med hjälp av deras kompetens och intresse förbättra arbetet för att nå miljö kvalitetsmålen och särskilt delmålet om skogsmark undantagen från produktion. Fem områden i Sverige är utsedda att ingå i projektet och inom dessa kan skogsägarna själva ta initiativ till att skydda värdefulla skogsområden.¹²⁶ Hösten 2011 kom en första utvärdering av programmet, som då hade pågått i ett och ett halvt år. Utvärderingen gjordes av de ansvariga myndigheterna Naturvårdsverket, Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen. I rapporten gjordes bedömningen att programmet har pågått under för kort tid för att man säkert ska kunna säga hur det fungerat, men att resultatet hittills lovar gott. Det har funnits ett stort intresse hos markägarna och de har generellt varit positiva till samarbetet med myndigheterna. I rapporten noteras dock att de ekonomiska resurserna är avgörande för att det bland skogsägare ska finnas ett fortsatt intresse för projektet.¹²⁷ Denna ekonomiska fråga gör att en viss brist i beaktande av hållbarhetens ekonomiska dimension kan anas i miljö kvalitetsmålet *Levande skogar*. Målet främjar också monofunktionalitet istället för ett hållbart brukande som tar

¹²¹ Nordström; Öhman, 2010, sid. 5ff

¹²² Nordström; Öhman, 2010, sid. 8f; Nordström; Öhman, 2010, sid. 11ff

¹²³ Nordström; Öhman, 2010, sid. 26ff

¹²⁴ Naturvårdsverket, *hållbar utveckling* [online]

¹²⁵ Hammarlund; Sandell, 1997, sid. 14f

¹²⁶ Regeringen, Miljödepartementet, 2009, sid. 1f

¹²⁷ Naturvårdsverket; Skogsstyrelsen; Länsstyrelsen, 2011, sid. 41-44

hänsyn till övriga värden. Dock uppnås en större mångfunktionalitet om man betraktar skogslandskapet i en skala som rymmer både skyddade områden och produktionsområden.

Ett annat skogsförvaltningskoncept är *Model Forest*. Delaktighet är en viktig princip även här, men istället för att fokus ligger på skyddade områden, har man en helhetssyn på skogens brukande och bevarande. Konceptet startade i Canada i början av 1990-talet och har sedan dess spridits och finns nu i många länder. I Sverige startade den första Model Forest 2004 i Vilhelmina.¹²⁸ Syftet är att praktiskt genomföra principer för hållbara skogslandskap och stor vikt läggs vid samarbete mellan olika grupper samt vid kunskapsspridning. Att utveckla alternativa ekonomiska inkomstkällor, exempelvis nötodlingar och ekoturism, är också en viktig del.¹²⁹ Här ser man alltså ett värde i skogens olika sätt att bidra till en lokal ekonomisk utveckling i samspel med bevarandet av naturvärden. Detta är något man också tar fasta på i England där bland annat småskalig virkesproduktion och turism fungerar som alternativ till storskalig produktion och ”frysta” naturreservat¹³⁰.

Planeringssystemets betydelse

Skogslandskapets förutsättningar att rymma många olika värden påverkas mycket av hur planeringssystemet fungerar. Nedan jämförs den svenska natur- och landskapsplaneringen med den brittiska. Jämförelsen belyser planeringssystemets betydelse för möjligheten att kunna involvera brukare och allmänhet i landskapsplaneringen och därmed möjligheten att ta hänsyn till de värden som dessa grupper ser i landskapet.

I *Planering och förvaltning för friluftsliv* diskuteras hur planeringen av Storbritanniens nationalparker fungerar jämfört med i Sverige. Författarna menar att de brittiska metoderna är väl värda att inspireras av för svenska planerare. Fokus i denna forskningsöversikt ligger på hur de två länderna jobbar med brukarmedverkan, både inom planeringen av naturområden och inom förvaltnings- och skötselarbetet. Den viktigaste skillnaden mellan brittisk och svensk natur- och landskapsförvaltning menar man är de skilda utgångspunkterna i ländernas planeringssystem för skyddade områden. I England är planerings- och förvaltningsarbetet av dessa en del av den mer allmänna planeringen, vilket gör att det finns ett större krav på medverkan och offentlighet än i Sverige. Många olika organisationer, myndigheter och grupper deltar alltså både i besluten och i det praktiska. Bredden på delaktighet leder till att planerings- och skötselarbetet får en starkare lokal förankring hos allmänheten och även till ett bättre samarbete mellan markägare och naturvården.¹³¹

I England utgår alltså planeringen av naturskyddsområden ifrån den fysiska planeringens sammanvägning av samhällets olika intressen, medan naturvårdens bevarandeperspektiv dominerar i Sverige. I England fungerar därför naturvården mer som ett medel för att skapa och bevara vackra, upplevelserika landskap, än som ett mål i sig.¹³² Ur ett mångbruksperspektiv kan man tänka sig att detta har stor betydelse, eftersom landskapet inte blir låst till en bestämd funktion på samma sätt.

¹²⁸ Hamilton, 2012; Canadian Model Forest Network, *Our History* [online]

¹²⁹ International Model Forest Network, 2008, sid. 7-12

¹³⁰ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 89

¹³¹ Emmelin; m.fl., 2005, sid. 170-173

¹³² Emmelin; m.fl., 2005, sid. 170-173

Skillnaden mellan länderna påpekas också i boken *Landskap för mångbruk*, där det noteras hur IUCN, världens största globala miljöorganisation¹³³, kategoriserar svenska respektive brittiska nationalparker. Enligt organisationens kategorisystem hamnar de svenska i kategori II, vilken avser områden där skyddet av *natur* och *ekosystem* betonas. Kategori V, i vilken de brittiska hamnar, betonas däremot skyddet av *landskap* och det *traditionella mänskliga nyttjandet* av naturen i området.¹³⁴ I principerna för denna kategori ingår bland annat att lokalinvånare ska vara delaktiga i skötseln och att ”människor ska ses som förvaltare av landskapet”.¹³⁵ Dessutom ingår ekonomiska och biologiska aspekter, samt ett flexibelt och uppföljnings-inriktat arbetssätt.¹³⁶ Vid en närmare eftertanke sammanfaller principerna väl med både kriterierna för hållbarhet och med landskapskonventionen. Det förefaller också som att kategori V skulle ge större möjligheter för skogslandskapets värden att samverka på ett hållbart sätt.

I England ansvarar det statliga *Forestry Commission* för samordningen av de frågor som rör skogslandskapets olika funktioner - produktion, biodiversitet, rekreation och kulturmiljö. Arbetet, som inbegriper rådgivning, stöd och förvaltning, sker på flera olika nivåer i samhället, från nationell och ned till lokal nivå. Myndigheten samarbetar dels med andra myndigheter, men också med företag och privata markägare.¹³⁷ Man jobbar alltså inte enbart med statliga och kommunägda skogar. Man kan tänka sig att den ambitiösa planeringen av skogslandskapen är en naturlig följd av att Storbritannien länge har varit ett skogfattigt land¹³⁸. Trycket från olika håll har alltså blivit mycket stort och sambruk har varit enda lösningen. Sarlöv Herlin berättar om hur *Forestry Commission* i strategin tillika dokumentet *A new Focus for Englands Woodland* från 1998 argumenterade för skogens och skogsbrukets betydelse för en hållbar utveckling. I dokumentet tog man upp hållbarhetens sociala, miljömässiga och ekonomiska aspekter och hur skogen kan bidra till en positiv utveckling av dem. Man menade att det hållbara skogsbruket skulle leda till större social inkludering, uthålligt nyttjande av naturen och till arbetstillfällen och tillväxt. Detta dokument är enligt Sarlöv Herlin fortfarande en aktiv del av planeringsarbetet i England.¹³⁹

Skärbäck tar upp ett annat exempel på planeringssystemets betydelse för landskapsutvecklingen. Han jämför exploateringsprocessen i Sverige med den i Tyskland för att visa på skillnaden i vilken hänsyn till landskapet som tas vid exploatering och förändrad markanvändning. I Tyskland måste varje exploitör se till att kompensera för förlorade natur- och landskapsvärden, som uppstått i samband med den förändrade markanvändningen. I Sverige sker detta främst på frivillig basis, om det ens sker. Den tyska metoden leder enligt Skärbäck inte bara till att förluster ersätts utan den ger också ekonomiska möjligheter för landskapet att utvecklas och till och med uppnå nya värden. Dock finns det en brist i att en verksamhets *metoder* kan förändras, samtidigt som *markanvändningen* är fortsatt densamma. Om förändringen då orsakar en förlust av landskapsvärden kan detta inte kontrolleras och kompenseras på samma sätt. Ett exempel är skogsbruket och dess metoder.¹⁴⁰ Kompensationsprincipen förefaller alltså bidra till att landskapets ekonomiska dimension inte

¹³³ International Union for Conservation of Nature, *About IUCN* [online]

¹³⁴ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 22-24

¹³⁵ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 96

¹³⁶ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 96

¹³⁷ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 87-89

¹³⁸ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 87-89

¹³⁹ Sarlöv Herlin, 2012, sid. 87-89

¹⁴⁰ Skärbäck, 1997, sid. 6-12

kan växa okontrollerat på bekostnad av den sociala och den ekologisk. Detta eftersom en ekonomiskt driven exploatering följs av att de två andra dimensionerna också stärks.

Sammanfattning av förutsättningar

Detta kapitel tar upp flera olika diskussioner och exempel kring mångfunktionalitet, skogsförvaltning och hållbarhet. Utifrån dem kan man urskilja ett antal förutsättningar som skulle kunna möjliggöra ett mer mångfunktionellt skogslandskap, nämligen:

- En inkluderande planering som bygger på samarbete mellan grupper med olika perspektiv.
- Tillvaratagande av lokala initiativ
- Utveckla alternativa försörjningsmöjligheter i skogen
- Ekonomiska resurser till skogsägare
- Begränsning av utrymmet för värden som inkräktar på skogens övriga funktioner.

5. Avslutande diskussion och reflektioner

För att sammanfatta slutsatserna av detta arbete återknyts här till de inledande frågeställningarna och till uppsatsens syfte.

Vilka är de värden och funktioner som ska samsas i den svenska skogen?

I detta arbete har hållbarhet varit ett nyckelord i undersökningen av skogens funktioner och värden. Hållbar utveckling är ett begrepp som i sig innebär ett mångfunktionellt angreppssätt i och med de tre dimensionerna ekonomisk, ekologisk och social hållbarhet. Skogens värden går dock inte att strikt dela in under dessa tre delar eftersom gränserna är flytande och överlappar till stora delar. Dimensionerna kan å andra sidan fungera som ett sätt att visa på det begränsade utrymmet som skogens värden delar på (Bild 3).

Bild 3: "Hållbarhetscirkel" som principiellt visar dimensionernas utrymme i en produktionsskog, en mångbruksskog och i en skyddad "naturskog". (Brunt för den ekonomiska dimensionen, rosa för den sociala och grönt för den ekologiska). (Skiss: Mona Falck, 2012-05-11)

Undersökningen av de fem perspektiven på skogen och dess funktion har i arbetet utgjort en grund för att försöka urskilja vad som betraktas som skogslandskapets värden. Det har visat sig att de värden och funktioner som framhålls av dessa grupper kan sammanfattas i punkterna nedan, vilka också återges i slutet av kapitel 3: *Perspektiv på skogen och dess värden*.

- Produktion av virke och bioenergi
- Biologisk mångfald
- Naturliga processer – såsom vattenrening, översvämningsreglering och klimatbuffring
- Hälsa och välbefinnande
- Alternativ produktion – vilt, fiske, bär, svamp etc.
- Kulturarv

Myndighetsperspektivet fokuserar främst på två värden: produktionen av virke och skogens biologiska mångfald. Båda dessa ges stort utrymme i de skogspolitiska målen och i miljö kvalitetsmålet Levande skogar. Det finns dock samtidigt en betydande motsättning mellan just dessa två värden. Detta i och med att den eftersträlvade höga virkesavkastningen bygger på metoder som direkt motverkar en biologisk mångfald. En motsättning finns också mellan bevarandet av den biologiska mångfalden och skogens värde för produktion av förnyelsebart bränsle – en produkt som eftersträvas allt mer i och med klimatförändringarna. Dessa två värden skulle kunna placeras i den ekologiska dimensionen, men skogens produktion av biobränsle har också en stark ekonomisk dimension, möjligen många gånger starkare än den ekologiska. En industriell produktion av biobränslen skulle liksom intensiv virkesproduktion leda till mindre utrymme för naturvärden.

Minskade naturvärden leder generellt också till att skogens värde för hälsa och välbefinnande krymper. Detta eftersom att växt-och djurliv många gånger är en förutsättning för friluftslivet. Skogens värde för välbefinnandet har också mycket att göra med estetiken i skogslandskapet. Denna estetik kan komma i konflikt eller samspela med både produktionsvärde och biologisk mångfald. Exempelvis kan en planerad produktionsskog som har växt till sig och blivit gallrad upplevas som lättillgänglig och trivsamt.

Generellt har dock skogens upplevelsevärden bättre förutsättningar i en skog som brukas utan det industriella skogsbrukets metoder. Detsamma gäller skogens kulturvärden, som är svåra att ta hänsyn till inom det storskaliga skogsbruket.

Min slutsats av detta är att den huvudsakliga problematiken ligger i produktionsvärdets dominerande ställning över de övriga. Dock börjar även den biologiska mångfalden få större utrymme, men oftast är lösningen att helt och hållet separera dessa två värden för att undvika konflikter. Det kan diskuteras huruvida detta är ett bra eller dåligt tillvägagångssätt – kanske innebär urbaniseringen och avståndet till skogen att det inte gör något att produktionsvärdet konkurrerar ut andra värden i den skog inga människor ändå vistas i.

Det finns dock många som argumenterar mot dessa funktionsseparerade landskap. Med ett hållbart landskap i åtanke framstår de funktionsseparerade skogslandskapen inte som optimala, då mångfunktionalitet är en av det hållbara landskapets hörnstenar. En hänsyn till alla värden är viktigt att visa i alla skogsområden, inte minst med tanke på framtiden. Vilken roll skogens värden kommer att spela i morgondagens samhälle är omöjligt att säga och det bör därför ges förutsättningar för alla värden att bevaras. Intressant i sammanhanget är också mångbrukets historiska roll som riskspridare, vilket möjliggjorde en flexibilitet inför framtiden. Inte heller finns det ekonomiska möjligheter att undanta så stora skogsområden från produktion att de kan tillgodose de värden och funktioner som inte ryms i den renodlade, rationella produktionsskogen. Alltså är det nödvändigt med en kombination som innebär att produktionsvärdet för virke får kompromissa till förmån för kulturvärden, alternativ produktion, sociala värden och miljövärden.

Hur jobbar man/skulle man kunna jobba för att uppnå ett mångfunktionellt skogslandskap?

I detta arbete framkommer ett antal olika förutsättningar och metoder som skulle kunna appliceras på skogsområden för att åstadkomma en större mångfunktionalitet. Dessa kan sammanfattas på följande vis:

- En inkluderande planering som bygger på samarbete mellan grupper med olika perspektiv.
- Tillvaratagande av lokala initiativ
- Utveckla alternativa försörjningsmöjligheter i skogen
- Ekonomiska resurser till skogsägare
- Begränsning av utrymmet för värden som inkräktar på skogens övriga funktioner.

Flera av dessa punkter bygger på ett engagemang hos lokalbefolkning och allmänhet, vilket inte nödvändigtvis finns. Ekonomiska medel är också avgörande för flera punkter och inte något som enkelt går att uppbringa. Kometprogrammet är ett exempel på betydelsen av denna ekonomiska aspekt. Inom detta program finns inte heller några metoder för att skapa en regelbunden inkomst av de nya värden som uppstår. Detta jobbar man dock mycket med inom

Model Forest. Denna skogsförvaltningsmetod verkar vara ett fungerande koncept för att hitta nya försörjningsmöjligheter i skogen som kan samspela med ekologiska och kulturella värden. Att kunskapsspridning ingår i konceptet kan vara en förklaring till framgången.

Den tyska kompensationsprincipen är också ett exempel på hur ekonomiska resurser ska kunna fås till bevarande och utvecklande av landskapets värden. Kanske finns det möjligheter att införa denna princip i Sverige - även när det gäller metoder inom skogsbruket som orsakar förlust av värden. Dock kan detta komma att strida mot de skogspolitiska målen som framhåller skogsägarens handlingsfrihet. MCDA eller flermålsanalys gör det praktiskt möjligt med en inkluderande planering som tar olika perspektiv på skogens värden i beaktande. Det efterföljande arbetet med att ta tillvara dessa värden bygger dock på att det redan finns ekonomiska möjligheter för detta.

En slutsats av detta arbete är att det är svårt att få till ett mångbruk i våra skogar. Till största del är det en ekonomisk fråga. Skogsägarna – både bolag och enskilda är beroende av den inkomst skogen ger och skogsnäringen drivs därför av viljan att ständigt öka virkesproduktionen. Även den enskilde skogsägarens känsla för ”sin” skog har betydelse för hur skogen brukas. Detta gör att den specifika skogsägarens intressen och personliga inställning till skogens värden - såsom virkesavkastning, svampplockning eller vandring - får en avgörande effekt på skogens funktioner och hur den kan användas.

Skogsägarens känsla för ”sin” skog är samtidigt en tillgång. Det skapar en ansvarskänsla och ett affektionsvärde, som är en förutsättning för ett hänsynsfullt skogsbruk, vilket bland annat kometprogrammet bygger på. Affektionsvärdet hittas även hos skogens övriga brukare, såsom bärplockarna, orienterarna, jägarna och de helt vanliga skogspromenerarna. De har därför också en viktig roll för utvecklingen av mångbruket.

Av den historiska sammanställningen i kapitel 2: *Skogen och samhällsutvecklingen* kan man dra slutsatsen att denna skogsägarens känsla av ”sin” skog grundlades i äganderätsreformerna i början av 1800-talet. Det var dessa reformer som gjorde att skogens karaktär av mångbruk och behovsstyrda rättigheter ersattes av ett enskilt och ”absolut” ägande och ett skogsbruk drivet av att maximera virkesuttaget. Principerna lever vidare i skogsvårdslagens produktionsmål som betonar skogsägarens handlingsfrihet. Min reflektion kring detta är att vi, för att ett verkligt mångbruk av skogslandskapet ska bli möjligt, måste komma ifrån skogsnäringens syn på skogen som endast en privat, ekonomisk tillgång.

Skogen är samtidigt många gånger en ekonomisk förutsättning för glesbygden. En förståelse måste finnas för att produktionen av virke för många innebär en viktig inkomst. Ska skogsägaren förväntas lägga tid och pengar på att bevara och utveckla andra värden i skogen måste detta betala sig på något sätt. En ekonomisk hållbarhet så att säga. Skogsägare får i dagsläget betalt för att producera virke och en virkesproducerande skog blir därför helt naturligt resultatet. Man får vad man betalar för.

Att hitta alternativa skogsprodukter och sätt att försörja sig på skogen är därför avgörande. Kanske finns det möjligheter att kombinera detta med engagemanget hos skogens övriga användare. Deltagande är ju som nämnt en förutsättning för det mångfunktionella skogslandskapet.

Vilka metoder skulle kunna vara relevanta i landskapsarkitektens arbete?

”Ibland kan intressen och mål identifieras direkt av en expert som bedömer situationen, men i de allra flesta fall saknas den ingående kunskap som behövs för att göra sådana bedömningar”

skriver Nordström & Öhman i *Mångbruksplan för Lyckseles tätortsnära skog - En tillämpning av deltagande planering och flermålsanalys* (2010) på sidan 11.

Att föra en dialog med alla intressenter är som nämnt en nödvändighet för att kunna ta hänsyn till skogens många värden vid planering och förvaltning. Landskapsarkitekten borde dock kunna vara en stor tillgång i denna process i och med sin utbildning i att kunna se och väga samman olika intressen i ett rumsligt, fysiskt sammanhang. Den samordnande rollen i denna och liknande situationer där mångbruk av landskap är målet förknippar jag därför naturligt med landskapsarkitektyrket.

Detta skulle då innebära dels

- att genom analyser, exempelvis enligt MCDA, sammanställa värden och fysiska/rumsliga mål för dessa och väga motsatta mål mot varandra,
- dels att överföra de fysiska/rumsliga målen till en plan för ett verkligt område på ett sätt som ger varje värde det utrymme som värderingen i analysen fastslagit.

Punkterna ovan kan kopplas till tre av förutsättningarna som listas i föregående avsnitt, nämligen *En inkluderande planering som bygger på samarbete mellan grupper med olika perspektiv*, *Tillvaratagande av lokala initiativ* och *Begränsning av utrymmet för värden som inkräktar på skogens övriga funktioner*.

Landskapsarkitektens roll i bevarandet och utvecklandet av skogslandskapets mångfunktionalitet är aktuell både kring tätorter och i glesbygd. Glesbygdsområden kan nämligen ha mycket att vinna, både ekonomiskt och socialt, på nya sätt att utnyttja skogens resurser.

Vidare studier

Denna uppsats har ett väldigt brett och generellt perspektiv vilket har medfört att det har varit omöjligt att gå in på djupet i de exempel och metoder som tas upp. I vidare studier hade det därför varit intressant att fördjupa sig i någon av dessa. Särskilt *Model Forest* verkar vara ett lyckat koncept, som nu har funnits några år i Sverige. En möjlig ingång hade då kunnat vara att undersöka hur uppstartsfasen fungerat i Vilhelmina Model Forest.

En annan intressant fördjupning, som även den hade krävt sin egen uppsats, kunde vara att, med utgångspunkt i perspektiven i kapitel 3, göra en studie av skogslandskapets värden utifrån några verkliga skogsområden. För detta arbete hade olika typer av analyser varit ett relevant val av material och metod. En sådan undersökning hade dock krävt en mer systematisk och grundlig beskrivning av de olika perspektiven än vad som har varit möjligt att göra i detta arbete. Syftet hade kunnat vara att visa hur värden varierar mellan olika typer av skogslandskap.

Källförteckning

Elektroniska källor

Angelstam, P; Törnblom, J; Andersson, K; Axelsson, R; Blicharska, M; Elbakidze, M (2008) *En landskapsansats för genomförande av miljömål om skog, vatten och biologisk mångfald*. Slutrapport från projektet "Geography of sustainability" Fakulteten för Skogsvetenskap, SLU [online], tillgänglig via http://www.ida.liu.se/divisions/stat/research/engo/A_SLUTRAPPORT_ENGO_Angelstam_FINAL_0812231.pdf [2012-05-11]

Bengtsson, L; Rosell, S; Skogsstyrelsen (2012) *Hyggesfritt skogsbruk*. Skogsstyrelsen [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Global/aga-och-bruka/Skogsbruk/Skogsbruks%C3%A5tg%C3%A4rder/Avverkning/Hyggesfritt%20skogsbruk%2020120229.pdf> [2012-05-18]

Berggren, U (2008) *Hållbart nyttjande av skog*. Meddelande 5:2007, Skogsstyrelsen [online], tillgänglig via <http://shop.skogsstyrelsen.se/shop/9098/art80/4645980-6d1daa-1564.pdf> [2012-04-29]

International Model Forest Network (2008) *Model Forest Development Guide* [online], tillgänglig via http://www.imfn.net/system/files/Model_Forest_Development_Guide_en.pdf [2012-05-17]

Canadian Model Forest Network, hemsida, *Our History* [online], tillgänglig via http://www.modelforest.net/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=4&Itemid=5&lang=en [2012-05-17]

Dahlberg, A (2011) *Kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk*. Slutrapport för delprojekt naturvärden, Skogsstyrelsen [online], tillgänglig via <http://shop.skogsstyrelsen.se/shop/9098/art51/10768251-68e6a3-1837.pdf> [2012-04-29]

Demker, O (2011) En markägares bekännelser. *Biodiverse*. Årg. 16, sid. 11. Red. Demker, O [online], tillgänglig via http://www.biodiverse.se/wp-content/uploads/2011/08/11_2.pdf#page=15 [2012-05-11]

Emmelin, L; Fredman, P; Sandell, K (2005) *Planering och förvaltning för friluftsliv – en forskningsöversikt*. Rapport 5468, Naturvårdsverket [online], tillgänglig via <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5468-6.pdf> [2012-05-11]

Friluftsrämjandet, hemsida, *Friluftsmiljö Skog och Äng* [online], tillgänglig via http://www.friluftsrämjandet.se/guest/friluftsmiljo_skog [2012-05-11]

Hamilton, J (2012) *Model Forest – En väg till integrerad landskapsplanering*. Landskapsobservatorium [online], tillgänglig via <http://www.landskapsobservatorium.se/?p=1169> [2012-05-17]

Ihse, M (2011) Inledning. Bakgrund till landskapsbegreppet och landskapsanalys. I: *Landskapsperspektiv – hur gör det skillnad? Kungliga skogs- och lantbruksakademiens tidskrift*. Årg. 150, sid. 9-12. Red. Ihse, M [online], tillgänglig via <http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2011/12/KSLAT-4-2011-Landskapsperspektiv.pdf> [2012-05-15]

Ihse, M; Oostra, S (2009) *Regionala landskapsstrategier - Ett rikt växt- och djurliv*. Kunskapssammanställning [online], tillgänglig via <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5855-5.pdf> [2012-05-11]

Institutionen för skoglig resurshushållning, SLU (2011) *Skogsdata 2011 - Aktuella uppgifter om de svenska skogarna från Riksskogstaxeringen* [online], tillgänglig via http://pub.epsilon.slu.se/8333/1/Skogsdata2011_webb.pdf [2012-05-17]

Institutionen för Skogsekonomi, SLU, PlusMinus, hemsida, *PlusMinus - forskning för bättre analyser inom miljöpolitiken* [online], tillgänglig via <http://plusminus.slu.se/om/index.cfm> [2012-05-20]

International Union for Conservation of Nature, hemsida, *About IUCN* [online], tillgänglig via <http://www.iucn.org/about/> [2012-05-17]

Jensen, E-L (2011) Skogens svårfångade värden. *Biodiverse*. Årg. 16, sid. 13. Red. Demker, O [online], tillgänglig via http://www.biodiverse.se/wp-content/uploads/2011/08/11_2.pdf#page=15 [2012-05-12]

Jewert, J (2012) *Inte av bröd och bräddor allena. En skrift om skönheten i naturen*. Kungliga skogs- och lantbruksakademiens tidskrift. Årg. 151. Red. Nordin, Y [online], tillgänglig via <http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2012/03/KSLAT-2-2012-Inte-av-brod-och-brador-allena.pdf> [2012-05-15]

Jordbruksverket, hemsida, *Vad är landsbygdsprogrammet?* [online], tillgänglig via <http://www.sjv.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/landsbygdsprogrammet/vadarlandsbygdsprogrammet.4.7a446fa211f3c824a0e8000171998.html> [2012-05-11]

Larsson, M (2012) Skogssektorns samlade klimateffekt är större än Sveriges utsläpp. *Skogen*, Tidningen, Nyhetsarkiv [online], tillgänglig via <http://skogen.se/nyheter/skogssektorns-samlade-klimateffekt-ar-storre-an-sveriges-utslapp> [2012-05-11]

Lindkvist, A; Mineur, E; Nordlund, A; Nordlund, C; Olsson, O; Sandström, C; Westin, K (2009) *Konflikt och konsensus. Intensivodling av skog ur ett humanistiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv*. Faktaunderlag till MINT-utredningen, rapport, SLU [online], tillgänglig via http://www.slu.se/Documents/externwebben/overgripande-slu-dokument/miljoanalys-dok/rapporter/Mint09/Konflikt_konsensus.pdf [2012-04-29]

Nationalencyklopedin, skog [online], tillgänglig via <http://www.ne.se/kort/skog> [2012-05-11]

Naturskyddsföreningen (2011) *Policy Skogen* [online], tillgänglig via <http://www.naturskyddsforeningen.se/upload/Foreningsdokument/Policies/dok-skogspolicy.pdf> [2012-05-11]

Naturvårdsverket (2012) *Miljömålen - fokus på förutsättningarna. Årlig uppföljning av miljökvalitetsmålen 2012* [online], tillgänglig via http://www.miljomal.nu/Global/24_las_mer/rapporter/malansvariga_myndigheter/2012/arlig-uppfoljning-2012.pdf [2012-05-11]

Naturvårdsverket, hemsida, *Levande skogar* [online], tillgänglig via <http://naturvardsverket.se/Start/Sveriges-miljomal/Miljokvalitetsmal/Skog/> [2012-05-11]

Naturvårdsverket, hemsida, *Biosfärområden* [online], tillgänglig via <http://www.naturvardsverket.se/Start/Naturvard/Skydd-av-natur/Biosfaromraden/> [2012-05-11]

Naturvårdsverket, hemsida, *Hållbar utveckling* [online], tillgänglig via <http://www.naturvardsverket.se/Start/Sveriges-miljomal/Ett-hallbart-samhalle/Hallbar-utveckling/> [2012-04-29]

Naturvårdsverket, Miljömålsportalens hemsida, *Levande skogar* [online], tillgänglig via <http://www.miljomal.se/Miljomalen/12-Levande-skogar/> [2012-05-11]

Naturvårdsverket; Skogsstyrelsen; Länsstyrelsen (2011) *Redovisning av regeringsuppdrag om att påbörja ett samverkansprogram med markägare med kompletterande metoder för skydd av natur* [online], tillgänglig via http://www.naturvardsverket.se/upload/04_arbete_med_naturvard/Skydd_och_skotsel_vardefull_natur/Kometprogrammet/G-Komet-RU-110930.pdf [2012-05-12]

Nordström, E-M; Öhman, K (2010) *Mångbruksplan för Lyckseles tätortsnära skog - En tillämpning av deltagande planering och flermålsanalys*. Rapport, Institutionen för skoglig resurshushållning, SLU [online], tillgänglig via http://pub.epsilon.slu.se/4542/1/Nordstrom_eva-Maria_20100216.pdf [2012-04-29]

Regeringen (2007) *En skogspolitik i takt med tiden*. Proposition 2007/08:108 [online], tillgänglig via www.regeringen.se/content/1/c6/10/10/11/d1679652.pdf [2012-05-11]

Regeringen, Miljödepartementet (2009) *Uppdrag till Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen och Länsstyrelsen i Skåne län om att påbörja ett samverkansprogram med markägare med kompletterande metoder för skydd av natur*. Regeringsbeslut [online], tillgänglig via <http://www.minnaturvard.se/Global/Bilder/minnaturvard/regeringsuppdrag-komet.pdf?epslanguage=sv> [2012-05-11]

Riksantikvarieämbetet, hemsida, *Europeiska landskapskonventionen* [online], tillgänglig via http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/landskap/europeiska_landskapskonventionen.html [2012-04-29]

Selman, P; Knight, M (2005) *Landscape as an integrating framework for rural policy and planning*. Department of Landscape, University of Sheffield [online], tillgänglig via <http://www.relu.ac.uk/events/workshop170505/SelmanKnight.pdf> [2012-05-15]

Skogsstyrelsen (2005) *Nationella skogliga sektorsmål* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Global/myndigheten/Miljo-%20och%20sektorsmal/Skogliga%20sektorsm%C3%A5l%202005.pdf> [2012-05-11]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Fastighets- och ägarstruktur* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Statistik/Amnesomraden/Fastighets--och-agarstruktur/Fastighets--och-agarstruktur/> [2012-05-17]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Miljömålen* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Miljo--och-sektorsmal/Miljomal-och-sektorsmal/Miljomalsarbetet/> [2012-04-29]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Miljö- och sektorsmål* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Miljo--och-sektorsmal/> [2012-05-11]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Mål och strategi* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Om-oss/Mal-och-vision/Mal-och-strategi2/> [2012-04-29]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Skogens kulturarv* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Skog-och-miljo/Skogens-kulturarv/> [2012-05-12]

Skogsstyrelsen, hemsida, *Vårt uppdrag* [online], tillgänglig via <http://www.skogsstyrelsen.se/Myndigheten/Om-oss/Vart-uppdrag/> [2012-04-29]

Sveaskog, *Enkelt att ta ansvar. FSC-anpassad avverkning* [online], tillgänglig via <http://www.sveaskog.se/Documents/Skogsbruk%20och%20milj%C3%B6/Naturv%C3%A5rd/FSC-anpassad%20naturh%C3%A4nsyn%20vid%20avverkning.pdf> [2012-05-18]

Svenska Turistföreningen, hemsida, *Handlingsprogram* [online], tillgänglig via <http://www.svenskaturistforeningen.se/sv/Om-STF/STF-idag/Handlingsprogram/> [2012-05-11]

Svenskt Friluftsliv (2008) *Friluftslivet och samhället*. Svenskt Friluftslivs friluftspolitiska program [online], tillgänglig via http://www.svensktfriluftsliv.se/media/Friluftspolitiska_programmet.pdf [2012-05-11]

Svenskt Friluftsliv, hemsida, *Om Svenskt Friluftsliv* [online], tillgänglig via <http://www.svensktfriluftsliv.se/default.asp?path=13940&pageid=19344> [2012-05-11]

Svenskt Friluftsliv, hemsida, *Medlemsorganisationer* [online], tillgänglig via <http://www.svensktfriluftsliv.se/default.asp?pageid=19343> [2012-05-11]

Svensson, E (2010) *Kulturarv, natur och utveckling, Problem och möjligheter i skoglig glesbygd*. Rapport, Riksantikvarieämbetet [online], tillgänglig via <http://www.raa.se/publicerat/9789172095687.pdf> [2012-05-11]

Tryckta källor

Almered Olsson, G (2004a) Olika syn på naturresursernas värde och bruk – kan intressekonflikter lösas? I: *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Red. Almered Olsson, G; Bladh, G; Månsson, B; Nyberg, L. Stockholm: Carlsson Bokförlag, sid. 217-223.

Almered Olsson, G (2004b) Hållbart bruk eller ostörd vildmark – en fallstudie från Mitt-Skandinavien utmarker. I: *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Red. Almered Olsson, G; Bladh, G; Månsson, B; Nyberg, L. Stockholm: Carlsson Bokförlag, sid. 251-263.

Almered Olsson, G; Bladh, G (2004) Människan i skogen. I: *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Red. Almered Olsson, G; Bladh, G; Månsson, B; Nyberg, L. Stockholm: Carlsson Bokförlag, sid. 11-27.

Axelsson-Lindgren, C (1997) Atmosfär och stämningar i skog. *Skog och Forskning*. Nr 1, år 97, sid. 22-27. Red. Håkansson, M. Danderyd: Sveriges skogsvårdsförbund.

Ekman, K (2007) *Herrarna i skogen*. Albert Bonniers Förlag.

Grahn, P (1997) Lekar i skog ger barn identitet. . *Skog och Forskning*. Nr 1, år 97, sid. 52-57. Red. Håkansson, M. Danderyd: Sveriges skogsvårdsförbund.

Hammarlund, K; Sandell, K (1997) Skogslandskapet som mötesplats. *Skog och Forskning*. Nr 1, år 97, sid. 14-21. Red. Håkansson, M. Danderyd: Sveriges skogsvårdsförbund.

Mattson, L; Östlund, L (1992) Människan och skogen – en tillbakablick. I: *Vår skog – vägvalet*. Red. Elmberg, J; Bäckström, P-O; Lestander, T. Stockholm: LTs förlag, sid. 11-38.

Månsson, Bengt (2004) Att nyttja det skogen ger. I: *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Red. Almered Olsson, G; Bladh, G; Månsson, B; Nyberg, L. Stockholm: Carlsson Bokförlag, sid.113-119.

Nyberg, L; Almered Olsson, G; Månsson, B; Bladh, G. (2004) Skogslandskap för hållbar utveckling. I: *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Red. Almered Olsson, G; Bladh, G; Månsson, B; Nyberg, L. Stockholm: Carlsson Bokförlag, sid. 281-289.

Sarlöv Herlin, I (2012) *Landskap för mångbruk*. Forskningsrådet Formas.

Skärbäck, E (1997) Den som tar måste ge tillbaks. *Skog och Forskning*. Nr, 1 år 97, sid. 6-12. Red. Håkansson, M. Danderyd: Sveriges skogsvårdsförbund.

Wirén, E (1985) *Allemans skog*. Slutrapport från projektet Samhället och Skogen. Stockholm: Liber Förlag.